

MAGYAR *át*
 PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RÉVÉSZ IMRE

A THEOLOGIA DOKTORA, A DEBRECZENI REF. EGYHÁZ EGYIK RENDES LELEPÁSZTORA
 A TISZÁNTULI REFORM. EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRNOKA S A MAGYAR TUDOMÁNYOS
 AKADEMIA LEV. TAGJA.

KILENCEDIK ÉVFOLYAM.

I-^{ső} FÜZET.

1878.

JANUÁR.

DEBRECZEN.

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDAJÁBAN.

1878.

TARTALOM.

Lap.

I. Egyházunk sikertelen küzdelmei a múltban s a jövő zsinat felőli remények Révész Imre	1
II. Tormássy János református szuperintendens kivonatos dolgozata a pesti vallásügyi bizottság munkálataiból. Közli Hoffer Endre	16
III. Egy jelenkori német protestans s egy hajdani magyar református tekintély rövid alaptételei az egyház alkotmányáról és a zsinatról	28
IV. Egyháztörténelmi tárcá:	
1. A pápai ref. egyháznak a presbyteriumot illető régi szabályai. Közli Szabó Károly	32
2. Veréci Ferenc pataki első predikátor levele Lorántfi Zsuzsánnához. 1644. Dec. 5. Közli Szilágy Sándor.	36
3. I. Rákóczy György a nagy-szombati ref. templom építésére birodalmában gyűjtést engedményez. Közli Thaly Kálmán	37
4. Comarinus Gáspár és a Rákóczyak. Közli Thallóczy Lajos	38
V. Egyházi krónika. Németország: A berlini egyetem rektora a tanszabadságról. Egy szabadelvű tudós a Hoszbach irányzatról. Hofmann erlangeni hittanár halála. A porosz egyházi főtanács, a lelkészeknek politikai pártokhoz való viszonyáról. Népiskolák túlterheltsége. Lelkészjelöltek hiánya. 40. — Angolország: Az evang. szövetség angol ágának gyűlése. A ritualisták egy győzelme. 41. — Helvétzia: Tanítóképezdek Zürich kántonban. Appenzelli egyházalkotmány. 42. — Franciaország: Protestansok a miniszteriumban. A nemzeti könyvtár. 43.	
VI. Rövid irodalmi Szemle és könyvészet. Prot. egylet kiadványai. Erdelyi névkönyv. Zeyk, Négy évi gazdálkodás. stb. stb. Történelmi tár. (Mapes XII. századi angol író, magyar dolgokról stb.) Külföldi irodalom: Renan legújabb műve. Proctor, Unser Standpunkt stb. Weiss, Idee des Guten. Schweizer, Glaubenslehre. Flugblätter. Gustav-Adolf Verein. Schulsparcassen. 43—48.	

Szerkesztői értesítés.

Nagy örömmel venném ugyan, ha e folyóirat számára egyházalkotmányi, fegyelmi stb. törvénytervek szabatosan formulázva és kellő indokolással, jó idejében s minél nagyobb számmal küldetnének be; de nagyon természetes, hogy ha ilyenek nincsenek, bármiféle alkalmas dolgozatot s közleményt szívesen veszek. — Zs. S. és Cs. J. urak dolgozatait, ha csak lehet a következő füzet fogja hozni. — E folyóiratot s épen ez első füzetet is egyáltalában nem küldöm nyakára senkinek; hanem elvtársainkat bizalommal kérem, hogy a mennyire tőlök telik, legyenek szívesek illető körökben megösmertetni ezt.

Szerkesztő.

MAGYAR

PROTESTANS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

KILENCEDIK ÉVFOLYAM.

I-só füzet.

1878.

Január.

I.

Egyházunk sikertelen küzdelmei a multban s a jövő zsinat felőli remények.

„Tanítja vala az Ur a sokaságot a hajóból. Minekutána pedig megszűnt vólna a szólástól, monda Simonnak: Vigyed a mélyre és bocsássatok le a ti hálótokat halfogásra. És felelvén Simon monda néki: Mester! jóllehet az egész éjtszakán fárasztottuk magunkat és semmit nem fogtunk, mindazáltal a te parancsolatodra levetem a hálót.“ Luk. Ev. V. 3—5.

Jellemző, hogy a magyar-nemzet vallásügyi első nagy reformátora Dévai Bíró Mátyás, akinek magasztos történelmi alakját, némely ponton még folyvást a bizonytalanság köde borítja, az irodalom mezején megjelent legelső reformátori műveinek, mind a latinnak, mind a magyarnak t. i. homlokára, Lukács evangyélioma V-dik részének azon elbeszéléséből tűz jelszót, amely a Simon Péter rendkívül érde-

kes jelentésű halászatáról szól, s mely azzal végződik, hogy Péter és az ő halásztársai Jakab és János, az Ur által elhívattattak az apostolságra és „mindeneket elhagyván, követék őtet.“

Dévay latin művének címlapján, a Vulgatából vett idézettel nyilván ott áll: *Lucae V. Praeceptor, in verbo tuo laxabo rhete.* Magyar nyelvű népszerű hittani kézi könyvének címlapján pedig, már némi körülírással ez áll: Azt mondja szent Péter szent Lukácsnál, ötödik részében evangéliumának: Uram! te nevedben megvetem hálómat.

Nagyon hihető, hogy Dévay az említett idézetekkel, legközelebről saját sorsára célzott. Tul van ugyanis minden kétségen, hogy az említett művek világra bocsátása előtt, mind kéziratban szétterjesztett műveivel, mind különösen élőszóval, a haza különböző vidékein, már hirdette ő az evangéliomot, nagy buzgalommal és bátorsággal, de óhajtott siker nélkül, sőt önmagára nézve azon gyászos eredménynyel, miszerént két ízben kellett elég hosszú és terhes fogságot szenvednie az evangéliomért. De ő azért egy percre sem csüggedt, hanem a fogságból kiszabadulva, latin nyelvű irodalmi művének közrebocsátásával, most már az egész művelt világ előtt, a theologiai tudományosság fegyvereivel is kezdé harcolni a reformáció nemes harcát. Ő tehát, jóllehet eddigelé sok éjjen s napon keresztül hiában fárasztotta magát, mindazonáltal egy percre sem csüggedt, hanem a tenger mélyére evezett hajójával és az Ur nevében ismét lebocsátá az ő hálóját.

Amaz evangéliomi képlet, a hosszú időn keresztül siker nélküli küzdelemről és fáradozásról, teljes mértékben illik a magyar protestáns s különösen reformált egyháznak eddigi sorsára. Erről is elmondható, amit Mózes „az Isten embere“ a pusztákon bujdosó s naponként hulló népre tekintve mondott, hogy életének legdicsebb része is nem egyéb, mint küzdés és fájdalom!

Mily hatalmasan áthatotta s lelkileg meghódította egykor az egész magyar nemzettestet, sőt általában hazánk lako-

sainak legnagyobb részét a reformátzió, az evangyéliom! Hol állunk most! „Pusztulunk veszünk,“ s naponként hullunk le egymásután a vallás és egyház iránti hűség élő fájáról, miként a férges gyümölcs „a nagy szélről rázattatván.“

Midőn mindjárt kezdetben, ismételve nyílt erőszak támadta meg egyházunkat, hogy gyökerestől kiirtsa ezt hazánknak földéről, mindanyiszor vissza lett az verve győzelmes fegyverrel, s az egyház számára a tökéletes szabadság és jogegyenlőség, a legszentebb kötésekkel biztosítva lön. Mindez semmit sem ért! Évszázadokon keresztül, magokon az országgyűléseken is, siker nélkül áradozott a temérdek szónoklatok s feliratok tengere egyházunk jogaiért. És még ma is csak ott állunk, hogy nincsen év, amelyben az egyházkerületi gyűlésekből ismételve felirogatni ne kellene megsértett egyházi és iskolai szabadságunk, sőt életérdekeink ügyében. Aligha sokat tévedünk ha azt állítjuk, hogy magában ezen mostani „szabadelvű“ „alkotmányos“ korszakban, amelynek eljövételét a protestáns egyház küzdelmei nem csekély mértékben mozdíták elő, magok a törvényhozó „honatyák,“ s a kormányférfiak is, sokkal fontosabbnak tartják a zsidó honpolgárok vallási szabadságát és nyugalját mint a mienket.

Volt valaha, még a folytonos hadi vészszel terhelt időkben is, igen tekintélyes tudományos theologiai irodalma nemcsak latin, hanem magyar nyelven is a magyarországi protestáns egyháznak. Vóltak idők, amidőn a magyar nemzeti intelligentiát, éppen nem mondom hogy egészben, de bizonynyal kitünő részben, a magyar református papok képviselték, akik közül nagyon sokan igazán megérdemelték a „tiszteletes tudós“ címet. Még a magyar tudományos akadémiát is kezdetben, tréfásan de jellemzőleg így határozta meg egy magyar író: „est collegium reformatorum, quo lutherani ex gratia, catholici e misericordia recipiuntur.“ És hogy állunk most? Ah mily sok keserű dolgot mondhatnánk erről! Theologiai tudományos irodalmunk, a multakhoz képest igen csekély, s alig láthatók oly jelek, amelyekből hamarjában jobb

jövendőt lehetne biztosan sejteni. Irodalmi, könyvkiadó s más eféle társulatok alakítására vonatkozó terveink és próbatételeink jó részben csak beteges álmódosások s óhajtott siker nélküli halászatok. Mig a hazai római katolikus klérus kebelében, a tudomány, már több évtized óta, valóban kitünő tiszteletben és ápolásban részesül, s az az iránti munkás hűség, a legfényesebb pólcokra való emelkedésnél is elmulhatlan kellék; nálunk a mindennapos lelkész és tanár-választásoknál a legfényesebb ekklézsiákban, vagy iskolákban a legutolsó s bátran elmaradható tulajdon az, sőt mutatkoznak már jelei épen közöttünk református papok és tanárok között is annak, hogy némelyek a valódi tudományt s épen a magyar nemzeti és protestáns jellemű és irányzatú tudományosságot is, most még csak szűr alól, de mahólnap nyilván is, inkább káromolni és lerántani, mint pártolni és emelni erőlködnek.

Ami egyházunk alkotmányát illeti, igaz, hogy a magyar reformált egyháznak soha sem vólt még, az egész országra ható egységes szervezete; de vólt kellő jó rend az egyes gyülekezetekben, azoknak kormányzatában s különösen isteni tiszteletében, a felsőbb és alsóbb iskolákban s a lelkipásztori kar kebelében; vólt néha-néha valóban tulszigorú, de az idők s viszonyok által menthető s végeredményeiben elvégre is üdvös hatású puritán fegyelem. Nem vóltak árnyóldal nélkül a mult idők sem, de ha elfogulatlanul vizsgáljuk a letúnt századok emlékeit, s ha figyelembe vesszük a külföldi protestáns egyházak mai állapotát is: azon nézetre kell jutnunk, hogy azokhoz képest a mi mostani helyzetünk, némely egyesekre nézve meglehet hogy amabilis, de magára az egyházra nézve s a valódi jó rendhez képest valódi miserabilis confusio.

Egyházi és iskolai kormányzatunkat s egész szervezünket, tetőtől talpig jól megvizsgálva, vajjon nem vólt-e igazsága Fáy András-nak, amidőn azt, az egyszeri öreg lévita rozzant kocsijához hasonlítja. „Ennek agyai kimozdultak, tengelyei kikoptak, bőr és posztó meglyukadoztak, az

egész alkotmány dőcögött és rázott s a szegény agg lévita, ki olyformán hányaték csészájában jobbról balra és ismét vissza, miként búzaszemek a rostában, a kocsist kurholta, hogy nem jár a kerékvágásban; az, a nem egyformán húzó, hanem rángató lovakat szidta, majd az úti biztost, ki botrányosan rosszul tartja fen az útakat és végre a vármegyét, mely biztosára nem ügyel. Sokan menének el a megviselt cséza mellett, ki egyik, ki másik baját róva meg annak, és a jó lévita, hazatérve, miként hallá és időben s erszényben reá ére, foltozgatá, tóldozgatá fuvaralkotmányát, de mely tovább is csak dőcögött, rázott, mert a cséza avit és korhadó vala! Egész holtáig a lévitanak tartott mind a foltozgatás, mind a dőcögés és rázás, mert a cséza évről évre mégis csak eldőcögött a szomszéd faluig s a lévita szűk jövedelme nem bira meg új csészát, vagy célszerű rendszeres kijavítást. Így vagyunk mi sokban oskoláinkkal és egyházi igazgatásunkkal, ámbár, hála az égnek még nem épen oly agg-viselten, mint a jó lévita a maga csészájával; de a feletti panaszokkal és észrevételekkel s ezekhez képest tett foltozgatásainkkal mindenben úgy. Teszünk, teszünk egyszer máskor valamit, de oly keveset s legtöbbször oly lényegtelen, kor és haladás kívánataihoz képest, hogy szót is alig érdemel. Mi ennek az oka? Kétségenkívül az, hogy rendszeresen nem ösmerjük bajainkat, s rendszertelenül ott kezdjük kijavításainkat, hol alkalmak és visszaélések egyes esetei vezetnek azokra bennünket, s ezekben is rendszerént a legközelebb fekvő okokat ragadván meg csak, a külszinleg mutatózó symptomákat vesszük tös nyavalya helyett, orvoslás alá.“

Bizony arany szavak ezek; kérem, nézze végig még egyszer komolyan ezeket a tisztelt olvasó! Az erdélyi testvér ref. egyházkerületre nem tekintek; de a négy magyar ref. egyházkerületre vonatkozólag, ama szavak veleje ma is oly tökéletesen igaz, mint vólt 35 évvel ezelőtt, amidőn azokat Fáy leirta és az Óramutató előszavában közrebocsátotta. Mindaz, amit a legközelebbi évtizedek alatt tettünk, valóban nem egyéb, mint tóldozgatás földozgatás; sőt hogy ha Bécs-

ből Entwurfok és Patensek nem támadták volna meg egyházunk és iskoláink szabadságát és egész szervezetét, talán még most is egész ázsiai kényelemben szenderegének a döcögő csészában; mert ne tagadjuk, hogy sok igazság van azon közmondásban, hogy „a magyar kálvinista ember, olyan mint a dob; csak akkor szól, ha ütik.”

Avégre, hogy az általam imént csak néhány fővonásban felmutatott bajok orvosoltassanak, s hogy a nehéz küzdelmek valahára sikert arassanak, hogy a háló, a hosszú éjtszakai eredménytelen fáradozás után újult reménynyel bocsáttathassék le, folyvást zsinatra gondolt a magyar protestáns ember. Sokan oly epedve, oly óhajtvá tekintettek erre, mint most a szegény törökök a próféta koporsója felé. Nem csudálom, hogy a közelebbi időkben, némelyek már a határozat képes konventtől várták országos bajaink sikeres orvoslását. A vitát felujítani teljességgel nem akarom, de bocsánatot kérek, ha meg nem állhatom, hogy a Fáy találó hasonlatára visszagondolva meg ne jegyezzem, hogy az egész konvent felállítása csak anyit ért volna, mint ha a csészát vonó lovak elibe még egy úri paripát ragasztottunk és a bakra erős suhogóval ellátott paszamántos és bokkrétás úri kocsist ültettünk volna. A cséza nem szünt volna meg döcögni, az erős hajtás miatt pedig rövid idő múlva diribre darabra szakadt volna.

Zsinatot, országos nemzeti zsinatot óhajtott, tervezett kért és várt tehát ismételve, sőt egyszer tényleg meg is kísérlette Pesten és Budán a magyar protestáns egyház; de fájdalom! folyvást az óhajtott siker nélkül! Izasztó nehéz munkával sokszor fel lett már görgetve a hegytetőre a sisyphusi kő, de mindanyiszor visszazuhant az a mélybe. Ismételve nagy fáradsággal lebocsáttatott a háló, de eredmény nélkül, legfelebb mérges kigyók s más afélék találtatának abban. Nem szükség itt újból előszámlálnom a sikertelen terveket és próbatételeket; a zsinattartás ügyének multjáról írott munkámban eléggé láthatók azok.

Visszatekintve a szomorú multra s szemlélve a sok te-

kintetben hasonló jelent, nem csuda ha sokan, az egész zsinati készülődés felett folyvást aggódva s kételkedve rázzák fejüket s ezt mondják magukban: *vestigia terrent*; meg se kellett volna indulni!

Épen nem titkolom, hogy az én tapasztalásom és meggyőződésem szerint is, valóban vannak nálunk épen jelenleg is aggasztó jelenségek!

Hazánkban most, minden lélek figyelme, részvéte, azon véres harcok felé van fordulva, amelyeknek eredményétől, meglehet igen nagy mértékben függ a mi szegény hazánk és nemzetünk jövő sorsa is. Emellett mily ingerült, elkeseredett és szenvedélyes bent a haza kebelében is a politikai pártok egymás elleni harca! Vajjon fogna-e tehát akadni néhány hű lélek, aki a szenvedő egyház sorsának jobbra fordítása végett, legalább három-négy hétig buzgón és erélyesen közremunkálni igazán kész és képes lenne most?

Ennél még sokkal aggasztóbb és vészesebb az, hogy rajtunk magyar református lelkészekén, legalább itt tisztán, sőt nagyon lihető, hogy másutt is, rendkívüli erőt vett bizonyos fatalis elfásultság, és az egyház legfontosabb ügyei iránti élő érdekeltség hiánya. A mi egyháztársadalmi életünk legfontosabb, legjellemzőbb jelenségei a gyűlések, különösen a felsőbb hatóságok gyűlései. Gondoljunk vissza csak ezekre! Létrejöhetnek itt, kivált bizonyos érdekszövetségek titkos működése folytán, a leggyaralóbb végzések; néhány perc alatt kötelező erőre emeltethetnek a temérdek §§-ból álló, s meglehet nagyon szerencsétlen tervezetek, anélkül, hogy a gyűlés rendszerénti tagjaiként ott ülő lelkész és esperes urak közül egy-kettőnél több, kisebb nagyobb önérdek nélkül, csak úgy ahogy is hozzá szólana a dologhoz. Az előre betanult nagy képű szónoklatoknak, a kötekedő lármázásoknak, a léha ismétlésekkel teljes üres szalmacsépléseknek, a minden lépten-nyomon való kotyogásoknak, a szolgálalküböklésöknek s más eféléknek, amelyek fájdalom! a mi folyvást rendezetlen gyűléseinken nem épen ritka tünetmények, egyetlen egy okos ember sem barátja; de nem lehet barátja

annak a rengeteg hallgatagságnak sem, amelyben némely, másutt különben beszédes emberünk, a legfontosabb közügyek tárgyalásánál elmerülve van. Tökéletes igazsága van pedig Fáy-nak abban is, midőn azt mondja, hogy az egyház tagjainak jogukban áll tudni azt, hogy azok, akiket egyházmegyei, vagy kerületi gyűlésre küldöttek, „megfeleltek-e a benne helyezett bizalomnak? nem hallgattak-e ott, ahol szólniok kötelesség lett volna.“ stb. Méltán kérdésbe jöhet ez, talán még annál fogva is, mert azok a gyűlések, az uti-költségeknél s napi dijjaknál fogva, a közönségnek nem kevés költségébe kerülnek. De talán, a mi hallgatólag férfiaink, nyilvános irodalmi téren hozzák helyre azt, amit a gyűléseken műlasztottak? Vajha ugy lenne! Igen sok kellemetlenséget mondhatnék még gyűléseink s iskolai és lelkész-képességi vizsgáink meneteléről, az ezekről szóló célszerű jelentések hiányáról stb; de mellözöm szívesen, csak azt kérdezem, hogy ha reánk lelkészekre tovább is ily leverő fásultság nehezül, micsoda reménnyel lépünk abba a zsinatba? „Ti vagytok a földnek savai; ha a só megízetlenül, mivel sózzák azt meg?“ Így aztán attól lehetne tartani, hogy a most reménylett zsinatnak is, az a végsorsa lesz, a mi vólt a budainak. Nagyon sok lelkész nem szólott ott sem soha, egyetlenegy szót sem; hanem aztán amint a zsinat elmúlt s kánonai királyi szentesítés vagyis — legfelsőbb átnézés és helybenhagyás végett felterjesztve valának, annál nagyobb buzgalommal működtek több tekintélyes református lelkészek a kánonok érvényre jutása ellen. Isten óvjon meg most, az éféle épen nem szép dologtól!

Sokan aggasztó jelenségnek veszik azt is, hogy némely egyházmegyénkben s kerületünkben belviszály van, és sok helyütt s tán magára az országos egyházra tekintve is, készen áll a tűz-anyag, csak szikra kell amely fellobbantassa azt.

Vannak bizonynyal olyanok is, akik a folyvást nyommasztó pénzsziükségre tekintve, azt kérdezik, hogy hol vegyük most, a zsinat tartásra szükséges nem kevés költsé-

get? Olyasmire mi bajosan számíthatunk, mit ezelőtt tíz évvel a pénzdzús izraelita honfiak kongressusa megnyert, hogy t. i. az államkormány előlegezze számunkra valami útonmódon a zsinattartási költséget.

Mindezeknél fontosabb most előttem az, hogy a legközelebbi konvent jegyzőkönyvé, legalább az én csekély véleményem szerint, nem ad kellő szilárdságu alapot s nem mutat világos és határozott irányzatot a zsinati előmunkálatok célszerű megkezdésére nézve. A tiszántuli javaslat, mutat fel ily, útasításul szolgálhatott alapokat és irányzatokat, s ha jól emlékszem, különösen Várady Gábor kellő nyomatékkel kifejezte, hogy ha az előmunkálatokkal foglalkozó küldöttségnek, már most adatnának valami aféle utasítások, nagyban meg lenne könnyítve a biztos célhoz jutás. Mindemellett is, a tiszántuli részletek, tárgyalás alá sem kerültek, hanem ismételve hangozván, hogy mitte sapientem et nihil ei dixeris, — létrejött és elfogadtatott a gróf Lónyai Menyhért javallata, amely ismét csak általánosságok körül forog s épen nem zárja ki, a többfelé magyarázhatás lehetőségét. De ha a leghatározottabb részletekkel birna is, pozitív használhatósága most már nagyon kétes lenne, mert a konvent 8-dik számu, s e pontra nézve döntő végzése, mind a tiszántuliak, mind a gróf Lónyai javallatából csupán „az általános irányelveket ajánlja figyelembe;“ tehát még ezeket is csak figyelembe vétetni kívánja s nyilván kimondja, hogy a bizottság, „különben legjobb meggyőződését és belátását követve, alkossa meg a javaslatban foglalt módok és eljárás mellett a kívánt munkálatokat.“ Tehát, ha jól értem a dolgot, a javaslatban, t. i. a gróf Lónyaiéban foglalt módokat és eljárást már egyenesen követni kell a munkálatokat készítő küldöttségnek. Elvégre is ebben áll tehát legalább ez idő szerint, a konvent határozott, pozitív utasítása.

E pontnál már, többrendbeli kételyek és aggodalmak merülhetnek fel; de én ezuttal csak egyet kívánok a tisztelt

olvasó figyelmébe ajánlani. Azt mondja a gróf Lónyai javaslata a többek közt, hogy „a bizottság, javallatait kinyomtatván, közölje az egyházkerületekkel.” stb. Ha ezen, csak egyszerű közlés értendő, semmi kifogásunk nem lehet ellene, sőt helyesnek és szükségesnek tarthatjuk azt; de, ha úgy kell ezen eljárást értelmeznünk, hogy az egyházkerületek aztán, minden zárhatár idő kitűzése nélkül, saját tetszésök szerénti időben, döntőleg s a konventre nézve kötelezőleg határozhatnak a javallatok felett, — pedig ily nézet is merült ám fel a legközelebbi konvent alkalmával: akkor ezt az eljárást olyannak kell tartanunk, amely magoknak az egyházkerületeknek ez ügyre vonatkozó legközelebbi végzéseivel ellenkezik, és amely a zsinatot, beláthatatlan késő messzeségre fogja taszítani. Ne feledjük ugyanis, hogy az egyházkerületek egyezőleg kimondották azt, hogy a mostani konvent, a zsinat tartás ügyére nézve határozatképes, teljhatalmu legyen. Én magam is, aki nem a zsinattartást ugyan, mint sokan gondolják, hanem csak a zsinati előkészületek megtétele végett a konvent tartását indítványoztam, tisztán és egyedül határozatképes konventre gondoltam ez ügyben; épen nem lenne pedig az, ha végzéseinek és intézkedéseinek érvénye az egyházkerületek tetszésétől függene. Nincs is erre szükség, sőt nem is bir ez jogosultsággal, kivált egy alkotmányozó zsinattartására nézve. Ott lesz a zsinati képviselők szabad választása, amelyet az én meggyőződésem szerént, az egyes gyülekezetek presbytériumaitól elvenni nem tanácsos, sőt nem is szabad. Válaszszanak a presbytériumok oly zsinati képviselőket, akik bizalmukat teljes mértékben birják. Ez most egyelőre a legfőbb; nem pedig az, hogy a mindenestre szükséges, de a zsinat által tetszés szerént használandó előmunkálatokat s terveket egyházkerületi előleges censura alá vessük, vagy épen buvócskát játszunk e nagy fontosságú ügygyel.

Hogy hova vezet az egyházkerületek vagy megyék kezébe adása a dolognak, azt a reformált egyház meghiusult zsinattartási próbatételei is mutatják a multból; mutatja leg-

közelebb az evangélikus testvérek példája. Mahólnap husz éve lesz, hogy ők elhatározták a zsinat tartását s megkezdék az ahhoz való készülődést. 1870-ben már nyomtatásban is megjelentek „Az ágost. hitvallásu evang. zsinat számára külön bizottságok által elkészített munkálatok;“ — és imé a zsinat maga, még most is a messze távol ködében van. — Ha a zsinati kászolódások sorsa nálunk is ez lenne, akkor legjobb lenne most mindjárt kereken félbenhagyni az egészet. — Egyébiránt, ez aggodalom, részünkről talán felesleges is, mert hiszen a mi konventünknek 8-dik szám alatti emlegetett végzése szerint, a gróf Lónyai javaslatában foglalt „módozatokat és eljárást“ a munkálatoknak csak „megalakításában,“ tehát nem az ezt követő dolgokra nézve is kell követni.

Visszatekintve már, az általam talán túl a rendén is nagyított aggodalmakra, vajjon mi tévők legyünk ezekkel szemben? Talán egy alkalmas időben, csendesen, észrevétlenül, vagy valami hangzatos de nem őszinte tartalmu frázisok fedezete alatt, térjünk vissza azon parányi kis útról is, amelyet eddig tettünk a zsinat felé? Oh épen nem! Teljességgel nem! Vigyük inkább a tengernek, habár az háborog is, még mélyebb vizére a hajót, és az Ur nevében bocsássuk le a hálót!

Volt már arra példa a múlt időkben is, hogy nemcsak a harci hírek nyomása alatt, de épen belháboruk s erős pártviszályok idején is képes volt munkálni vallása és egyháza javát a magyar református ember. Tapasztalhattuk épen a legközelebbi konvent idején is, hogy világi férfaink nem immel-ámmal, hanem a legőszintébb élő érdekeltséggel szólottak a fenforgott kérdésekhez, s általában több figyelmet és részvétet tanusítottak azok iránt, mint mi lelkipásztorok. Nem kell félni a magyar református nép részvétlenségétől sem, sőt ha megmondjuk néki nem cifrán, hanem úgy a hogy kell, egyenesen és igazán, hogy a szóban forgó országos zsinat által vallásunk, egyházunk s iskoláink virágzását, s ez által az Isten dicsőségét és Megváltónk ügyét akarjuk előmozdítani,

— szívesen emel ő is fohászt e törekvés sikeréért az égre, s elhozza filléreit is annak idejében. Azt pedig vajha ne feledné közülünk senki sem, hogy e törekvésnél, a magyar nemzetiség ügye is nem kevés mértékben figyelembe jöhet. Nincsen benne sem nagyítás, sem dicsekedés, hogy a tösgyökeres tiszta magyarságot, legalább még ezideig, kiváló mértékben mi reformátusok képviseltük ebben a hazában. Minden templomunk, minden iskolánk egy-egy védvéra a magyar nemzetiségnek, nemcsak az eloláhosodás s általában a magyar nyelvtől való hűtlen elszakadás ellen, hanem épen magának a magyar nyelvnek, nemzeti jellemnek, művelődésnek, tudománynak és irodalomnak elkorcsulása ellen is, amely, kivált korunkban nemcsak egy oldalról fenyeget bennünket s vóltaképen nem kisebb vész, mint amaz.

A magyar reformált egyház már, az ő több, mint két ezer templomával, amelyekben az isteni tisztelet minden részben tiszta magyarul megy, több ezerekre tehető felsőbb és alsóbb iskoláival, született magyar lelkészeivel, tanítóival s tanáraival; kivált ha célszerű országos szervezete s ebből folyólag élő közszelleme is leend, rendkívüli szolgáltatokat tehet a tiszta magyar nemzetiség s a valódi nemzeti művelődés ügyének, és pedig nemcsak a fentartás és védelem, hanem a célszerű haladás és tökélyesbülés tekintetében is.

Bizton hiszem s remélem, hogy magok a tisztelt lelkésztársak is, ha kellően gondolóra veszik a zsinattartás nagyfontosságú ügyét, amely az ő sorsukat s magasztos és szép tisztókat a legközelebről érdekli, fel fogják egymást buzdítani az ez iránti munkás részvétre, s nem sokára zúgás, tavaszi új életre s munkára ébredés zúgása fog hallatszani ott is, ahol most a lelkek, mint valami barna síri csontok, némán hevernek szerteszét, különösen azok pedig, lelkésztársaink és hitfeleink közül, akik netalán zokon vették azt, hogy a mi javaslatunk oly határozottan kiemeli a polgári házasság s polgári anyakönyvek szükségét, s azoknak, természetesen, nem a zsinat, hanem a polgári törvényhozás útján

való behozatalát óhajtja, gondolják meg, hogy ezen intézmények, amelyekre a francia nép már a jelen század elején megvált érve, s melyek ma már minden művelt országban kiirthatatlanul be vannak véve, nem teszik lehetetlenné a lelkészi keresztelés, házassági megáldás, s anyakönyvvezetés fentartását; gondolják meg, hogy Mélius Péter és az ő kitűnő lelkésztársai s magyar hitfelei, akiknek buzgó, sőt tulbuzgó kálvinistaságát bizony senki kétségbe nem vonhatja, már 1562-ben, az egervölgyi, illetőleg debreceni hitvallásban, nyilván tanítják, hogy érvényes házasság nemcsak pap, hanem bármely tisztességes és a dologhoz értő ember előtt is köttethetik, s az ezzel ellenkező nézetet, amely t. i. a házasság-kötést kizárólag a papok elébe útasítja, egyenesen pápista babonának, papistica superstitio — nevezik. Ezt én, a magyar reformátorok egyik dicsőségének tartom; ah de ezekre tekintve is, mind a házassági, mind más nagyfontosságú ügyben teljesen igaz az, amit a költő oly szépen mond:

Gyakran nem érti emberét a kor;
Nagyot teremt nagy lelke erejébül,
És ez bukása; népét fölviszi

Olyan magasra, homman az leszédül. — Egyébiránt ne aggódjunk, mert mind a polgári-házasságra s anyakönyvekre, mind más korszerű reformokra nézve, lesz gondja a klérusnak, hogy azokat egyhamar meg ne lássuk. A magyar református, sőt bármely vallásu pap pedig, ha igazán ösmeri s szereti hivatalát, midőn látni fogja, sőt látja már, hogy azok az általunk vezetett és kezelt anyakönyvek, a nálunk is folyvást erősbülő szerencsétlen bürokrácia miatt, a polgári hatóságok zaklató rendelkezése alatt álló valóságos polgári anyakönyvek, midőn látja, hogy az ő lelkipásztori nevének ezen anyakönyvek kezelésénél fogva ott kell szerepelni a katonasorozásnál s temérdek más ily, épen nem egyházi teendőnél, sőt több esetben ott kell állani már a lelkipásztor nevének az adóhajtó neve mellett is, s midőn mindezeknél fogva tapasztalni fogja a lelkész, hogy a nép kezd tőle hidegen elfordulni: akkor majd fel fog sóhajtani ő is: Uram! szabadíts meg minket ezektől az anyakönyvektől!

Nincs okunk tulságosan aggódní a zsinattartási költségek felett sem. Ha azok az előmunkálatok, amelyek a zsinati tanácskozások vezér-fonalaiul és alapjaiul fognak szolgálni, célszerűen lesznek alkotva, szerkesztve és indokolva, és ha a zsinat elé terjesztendő alakban is, már jóval a zsinat összeülése előtt nyilvánosságra fognak bocsáttatni: akkor maga a zsinat, 3—4 hét alatt bizvást elvégezheti és pedig teljesen, a maga munkáját. Négy hétig tartott a budai zsinat; a poroszországi legközelebbi egyetemes zsinat 1875. november 24-től 1875. december 18-ig; mult őszszel a bajorországi, két hétnél kevéssel tovább. Azon úti-költséget és napi díjjakat tehát, amelyek 3—4 hétre 50—60 lelkészi egyénnek szükségesek, nagy nehézség nélkül elő lehet állítani. Ami a világi képviselőket illeti, jóltudjuk, hogy 1848 óta nem várhatunk már többé oly mérvű áldozatot világi férfainktól, mint azelőtt; mély szomorúsággal látjuk azt is, hogy a birtokos magyar református nemesség, épen a legtekintélyesebb magyar vidékeken is, nagy részben fogy, pusztul és hanyatlik; ezen s több eféle okoknál fogva valóban nem követelhetjük, hogy világi férfaink, a reájok nézve is drága időt és pénzt, minden kárpótlás nélkül vesztegessék a következő zsinaton vagy máskor. Jól esett azonban, a legközelebbi konvent alkalmával, magán körben bár, de igen tekintélyes világi férfainktól hallani azon nyilatkozatot, miszerént oda kell törekedni, hogy az egyház érdekében működő világi férfiak a napi díjjat teljesen nélkülözhessék. Bármí esetben is, bizton hiszszük, hogy főkurátoraink bölcsesége, minden nehézséget elhárítand ez ügyben.

Az előmunkálatoknak s különösen az alkotmányi s fegyelmi törvényterveknek s ezek tüzetes és alapos indokolásainak célszerű megalkotása épen nem könnyű dolog. Kétlem, hogy az ily munkálatok kellő számban és minőséggel jövő májusig létre jöhessenek s világot láthassanak. Ohajtandó pedig, hogy ily munkálatokat ne csak egy, hanem több ember készítsen; mert nagyon szükséges, hogy legyen legalább néhány ember, aki közvetlenül, tüzetesen tanulmá-

nyozza ez ügyet, sőt egyenesen megalkossa a kívánt művet, hogy így mind a működő bizottság s a konvent, mind a zsinat és a nagy közönség, minél több oldalról felvilágosítva láthassa a fenforgó nagyfontosságú kérdéseket.

Addig, míg a munkálatok létre nem jönnek s a bizottsági tagokkal előre közölve nem lesznek, aligha fog biztos siker reményével összejöhetni a bizottság. Kár lenne a dolgot tulságos siettetéssel erőltetni, elhamarkodni. Ha maga a zsinat, a következő 1879-dik év őszén bevégezhetné munkáját, nagy szerencse lenne. Hanem ezt aztán, intéző férfiainknak *conditio sine qua non*-ként kellene kitűzni, s az időt és a teendőket akként osztani be, hogy ez a cél minden esetre elérthessék.

Hogy lesz-e most már óhajtott eredménye a remélt zsinatnak, s hogy a hálót lebocsátván ismét nem hiában fárasztjuk-e magunkat, — az a jövő titkai közzé tartozik. Anyi azonban bizonyosnak látszik, hogy most vagy később, de egykor minden-esetre eljő az idő, meglehet azonban az egyháznak nagy romlásai, vészei és gyászhai után, amidőn a kövek is kiáltani fognak és sok lélek követelni fogja a szabályszerű egyházi törvényhozás általi országos rendeztetést; a farkasok által pusztított és szétszórt nyáj, mintegy ösztönyszerűleg közeledik egymáshoz, és vádolva keresendi az ő pásztorait. Ekkor lesz az, hogy a lebocsátott háló a tehertől szakadozni fog és miként Péter úgy az egyház is, megrendülve egy felsőbb hatalom közellététől és ítéletétől, leborulva így kiált fel: „Távozzál el én tőlem Uram! mert én bűnös ember vagyok!” Egyházunknak is éreznie kell a maga vétkes mülasztásait, gyarlóságait, hibáit, bűneit, földi és mennyei, nemzeti és evangyéliomi nagy rendeltetése iránti gyakori hűtlenségét s midőn ezeket mélyen és igazán érezni fogja, akkor következik el reá is, mint Péterre nézve az apostoli elhivattatás magasztos korszaka.

Debrecen, 1878. Jan. 10.

Révész Imre.

II.

Tormássy János református szuperintendens kivonatos dolgozata, a pesti vallásügyi bizottság munkálataiból *)

Aki a Pesti Commissio actáit minden elővélekedésektől tiszta s egyenes szívvel megolvassa, nem lehet, hogy az igazság erejétől meggyőzöttetvén, a nyomorult evangélikusokon a társaságok legszentebb kötelének szélyeltépése után elköveztett méltatlanságoktól ne iszonyodjék; nem lehet, hogy másfelől azok iránt a valóban Isten képét viselő két királyok iránt, kik az ő három elődeik parancsolatjokra csaknem igazsággá vált igazságtalanságot elhárítván, a vallás dolgában a természeteti jognak, a törvénynek, a lelkiismeretnek szabadságot, a szorongattaknak világi praerogativaikra nézve tágulást, a megfosztattaknak vigasztalást ajándékoztak, a legbuzgóbb

*) Tormássy János született Kecskeméten 1744-ben, vasmegyei eredetű nemes családból. Tanult szülőföldén, majd Debrecenben. Lett a halasi ref. gyülekezet lelkipásztorává, majd a dunamelléki ref. egyházkerület tanácsbírájává, főjegyzőjévé végre szuperintendensévé. Meghalt Halason, 1814-ben, életének 71-dik esztendőjében. — Tormássy tudományos képzettségére kitűnő hatással vőlt a nagy tudományú gróf Teleki Józseffel, a dunamelléki ref. egyházkerület egyik igen kitűnő fő-kurátorával fenállott bizalmas egybeköttetése is. Egyes, alkalmi egyházi beszédein kívül világra bocsátá országgyűlési beszédeinek gyűjteményét is: Egnéhány predikáziók, melyeket a közelebb elmúlt országgyűlésre felsereglett úri rendek előtt, Budán és Pozsonyban elmondott Tormássy János. Pest. 1791. — Kéziratban maradt történelmi művei közül : A dunamelléki ref. egyházkerület történetét Fábíán Mihály ur közlé, a sárospataki füzetek 1867-dik évi folyamában. Meg kell azonban jegyezmem, hogy ez itt említett dolgozat Tormássy eredeti címzése és fogalmazása szerént, vőltaképen a következő két mű : „A dunáninnenlévő venerabilis superintendens reformatiója rövid históriájának csekély és rövid lerajzolása;“ — továbbá: „Az evangéliumi, mind a két confession lévő ekkleziának a XVIII-dik századon által való állapotjának rövid leírása.“ — Az általunk most e folyóiratban közölni megkezdett dolgozatnak, maga Tormássy következő címet adta: A pesti religionaria commissio actáinak rövid és egyszerű summázata. E kivonatos dolgozat, oly nagy terjedelmű irathalmazból van készítve, amelyhez ma már nagyon kevesen férhetnek Épen azért reméljük, hogy egyháztörténelmünknek teszünk némi szolgálatot ezen közlés által, amelyben az eredeti helyesírást és írályt is illetetlenül hagyjuk.

Szerkesztő.

háládatosságra ne induljon; nem lehet végre, hogy ha okosan körülnézi az idöket és az idöknek jeleit, azokból, amelyek lettek régen, lettek mostanában is, ugyanazon aknákat, — azon módon, azon helyről, azon célra készülteknek tapasztalván, mint hajdan valának, meg ne rettenjen és nem minden ok nélkül kétségeskedjék felöle, vajjon nem lassan-lassan visszataszittatunk-e a mélységbe, amelyből amaz igazán Secundus József és Leopold kivonának bennünket?! Ilyen indulatból kezdém én a Pesti Commissiónak több és szertelen kötetekre terjedt, azért is a keresett matériák nehéz feltalálása miatt nehezen használható actáinak rövid és egyszerű summázását, hogy amikor és ha csakugyan eljönnek a keserüségnak napjai, legyen az megannyi fegyveresház gyanánt, melyben az én sokképen ostromoltatott szolgatársaim a szükséghez képest mindenféle védőfegyvereket könnyűszerrel megtaláljanak.

A két hitfelekezeten levő evangyéliomi egyház sok és szomorú viszontagságainak egy igen nevezetes epochája e pesti commissió. Annak az alkalmatosságát, céljának és végének helyes és teljes megértésére szükség rövid és egyszerű rajzolatban előmutatni az azt megelőző időbeli történeteket, hogy annál fogva a mi romlásunk módjának, mestereinek, az időhöz, az uralkodó hajlandóságaihoz a legraffinrozottabb ravaszsággal alkalmaztatott planumuk, másfelöl a tiszta, a bizonyos, a magában erős, de a külső erőszakos hatalom és a mi gyengeségünk miatt igyetlenségre jutott igazság elgázoltatása nyilvánban kiláttassék.

Alkalmatlan kötelek vóltak mindenkor a clerus rontásra szentelt és gyors kezein a békekötések, kivált hogy azoknak veleje a diplomákba is befoglaltatott. Ugyanis — a bécsi pacificatió szerzője, maga készítvén 1618-ban a maga már 20 esztendő korában az eretnekek üldözésére felesküdt utóda számára a diplomát, az említett békeszerződést abba belé igtatta, és a diploma II. Ferdinánd megkoronáztatása alkalmával eképen íratott az ország törvényei közé 1622-ben. Harmadik esztendővel készült el azután III. Ferdinánd dip-

lomája, és abból amiatt, hogy még akkor az országnál volt a királyválasztás jussa, melyben, a mi még az időben nagy számmal levő főembereink erős fordítást tehetnek vala, a békekötésnek kimaradni nem lehetett, s nem is maradt, hanem azzal együtt ment bé a törvény-könyvbe. Ugyanazon tekintetből kénytelen volt Leopold is azt a maga 1655-ben szerzett diplomájában elnézni, melyet 1659-ben esküvel is megerősítvén becikkelyeztetett, és várt az időtől, mely amint a 30 esztendősen igen veszedelmes háború okából atyjával a maga esküvését kénytelen kellett megtartatta: úgy az ő kezeit majd szabadokká, sőt a külső ellenségeken és belső támadásokon győzedelmesekké tévén, az ő nevelőinek a szent svadronnak, lelkekkel bíró ereje, és tulajdon hatalma által, azoknak a szellemét holmi jezsuita fuvallásokkal úgy elszéleszsze, mintha nem is lett volna soha.

Csak negyedik esztendeje vala uralkodásának és a mieink siralmas panaszai halomra nevelkedtek, templomaink, iskoláink szél-tiben foglaltattak, prédikátoraink, iskola tanítóink kiűzettek, hitünk-sorsosi, nemesek jussaikban sértegettek, a köznép erővel kényszerített a misére, — kiáltott a 14. cikk 1647, és az evangélikusok annak rendelete szerint megkeresték a viceispánokat, de a kik Dunáninnen, vagy túl fekvő vármegyékben, vagy száz- meg száz kifogások alatt az erőszakoskodókat nemcsak exequálni, de a panasztól még csak inquirálni sem akarták, vagy ha kötelességökhöz hozzáfogtak, annak végrehajtásában per inhibitionem tiltattak meg. Így szenvedni, nem jajgatni, nem lehet! Meghallattatták jajszavaikat az evangélikusok a török-háború miatt szükségessé lett diétán 1662-ben és könyörgettek ö Felségének, hogy az ő sok s méltatlan sérelmeiket a közgyűlésen felvételni és azzal együtt orvosolni méltóztassa, de amire azon királyi decretum által, mely 1-a Julii anni citati, ezzel a felülírással küldetett hozzájuk: „Ad universos SS. Regni Hungariae Evang. Confess.“ olyan általán fogvavaló negativát nyertek, melyet azután megkettőztetett instántiaikkal sem másolhattak meg. Tudniillik lassan-lassan el kellene szoktatni ezeket az

örökké békekötésekért károgó embereket attól a kénytelen-ségből engedett menedékhelytől; szabadon kell bocsátani a szent atyákat, kik égnék az egyedül idvezítő hittedjesztésében való buzgóságnak miatta; látatlanná, hallatlanná kell tenni az eretnekek panaszait, és ezeknél fogva vezetni apródonként a vallás dolgát a királyi resolúciókra, melyekben több részek a confessariusoknak, mint a fejedelmeknek.

De az, amit mondék, csak zsengeje vala az evangélikusok nyomorúságának és keserű előkóstolója annak, mit remélhetnek jövendőre. Bizony az az esztendők tizede, mely 1671-től fogva telt, oly és annyi szörnyű kegyetlenségeket hagyott maga után, amilyet és amennyit a keresztyének között talán egyedül a spanyoloknak az inkákkal való bánása módjában találhatni. Ugyanis ama három római hitű, és az evangélikusok üldözéséről is esmeretes föméltóságoknak pártütése, melybe a királynak a nemzet sarkalatos jogait és törvényeit szadon tapodó cselekedetei miatt a mieink közül is némelyek, nemkülönbén mint a nem régen ezelőtt megholt Lippai esztergomi érsek, (Apati fejedelem manifestuma és Tököly 11-dik Incéhez irott levele szerint) belébonyolodtak, — igen kívánatos és két kézzel ölelt alkalmatosságot adott a Serafini rendeknek arra, hogy az ő zsoldosai által szabadon gyilkoltassa az evangélikus nemességet, a papok citálása s megítélése Szelepcsényi érsekre bizattatván. Ez a Pázmán Péter műhelyében tanult, alacsony születésű, de dühös buzgóságára nézve mesterét, — ha lehet, — felülhaladó ember, ítélete mustráját legelőször a pozsonyi papokon mutatta, kiket, mivel semmi bűnről meg nem győzhetett, számkivetésre kárhoztatott, az odavaló evangélikusoknak két templomát elvette, a több szegény papokat, kiknek az vólt egyedül való bűnök, hogy a hitet meg nem tagadták és misére nem akartak menni, gályákra küldötte, a nem rosszszívű fejedelmet, azon erőtlenségénél fogva, melyszerint gyóntató papjaira sokkal inkább figyelmez vala, mint legbölesebb tanácsosira, ha egyszer tonsurájok nem vólt, — annyira vitte, hogy vagy önként nem tudná, vagy csendesen elnézné ártatlan jobbágyainak

azokat a szenvedéseit, melyek Hochert udvari kancelláriusát arra fakasztották az evangélikus deputátusok előtt, kik a gályás papokért instálnak vala: „Bizony, hacsak tiz nap szenvedték volna is az evangélikusok azokat, amelyeket, szenvedtek, csudálni kellene; most pedig nem foghatni meg, hogy hogyan szenvedtették azokat tiz esztendeig?!“ Mindezek a király hatalma s neve alatt lettek, holott bizonyos, hogy azok cselekedték, akik közül egyik t. i. Kolonits Leopold elmer-te mondani: „Hogyha a király az efélékben százszor parancsol is, ő százszor megváltoztatja.“ Azonban ezekkel csakugyan annyira nyitódott a kapú, hogy a király önkényétől és szabad tetszésétől függjön a dolog.

Az eperjesi theatrum Tökölyt fellázasztotta, a belső zendülésre figyelmező szomszéd török nagy sereggel készült; tovább nem haladhata a Diéta, — 19 esztendők után Sopronba gyűl 1681-ben. Az evangélikusok lelke éled, kezdik reményleni, hogy a környülállások balzsamot parancsolnak sebeikre a királynál, a ki jó és könyörülő volt, valamikor szabad volt magával, — kivált hogy még az evangélikus külső fejedelmek is az ő ügyökben követeik által az udvarnál bizonyos lépéseket tettek. De minthogy ennek a diétának 25, 26-dik cikkelyei tétettek a Pesti Commissió vizsgálódásainak s tanácskozásainak tárgyául és regulájául, úgy látszik, hogy a vallás dolgának azon gyűlésen való folyamatjának előadását elmúlatni nem lehet. Az evangélikus Statusoknak legelső memoriálisuk 1681. jul. 21. költ, és így kezdődik: Ssam. Vram, Mattem. benigne adhuc. . . — Abban alázatosan emlékeztetik ő Felségét az 1662-dikbeli diétán benyújtott sérelmeikre, melyeknek azótától fogva igen nagyra szaporodott számát átalánosságban jelentvén, könyörögnek a vígasztaltatásért. Ugyanazon hónap 27-kén adta által a nádor a kathólikus Statusoknak ezen kezdődő feleletét: Quoad gravamina, — mely az ő, mieink ellen való panaszaitat beszélte. Erre menten ugy replikáltak az evangélikusok, hogy az ő sérelmeik ellen tett kifogásokat cáfolják, a reájok rakott vádak ellen pedig mentik magokat. Ezek még mindkét részről csak ő Felségé-

nek az informálása végett tétettek. Azonban elérkezvén az idő, hogy az országgyűlés a maga gravameneit összeszedje, és eligazítás végett a királynak beadja: tehát az egész diéta közakarattal még a clérust sem vévén ki, a vallás dolgát 6-dik gravamenül teszi ilyen szókkal: *Negotium religionis, stante adhuc praesenti duaeeta S. S. et O. O. per suam Mattem Smam benigne complanandum censent, si quidem uterque, tam Catholicus quam Evangelicus Status, se eatenus ad benignam Diplomaticam suae Mattis, resolutionem provocassent. De midön ö Felsége resolútiója ddo. 29. Aug. nemesak semmit nem emlékeznek a vallás dolgáról, hanem inkább intené mind a két hiten levő statusokat, hogy félretévén az eféle nehézségeket, látnának a sürgetőbb szükségek eligazításához: tehát az egész secularis státus egyező akarattal kívánta, hogy követség által kerestessék meg ö Felsége a felől, hogy az említett gravamenre adja ki királyi rendelését. Már itt a clérus kihúzta a tőjét a játékból, sőt mikor a királyhoz küldendő követséget erősen ellenzené, feltüzesedvén a kathólikus világi rend, szemébe mondotta a clérusnak: *Se etiam et Dominos Terrestres Catholicos similes persecutiones passos esse, quibus Evangelici pressi fuerunt, propterea quod ad nutum Cleri, Praedican-tes Evangelicos ex possessionibus suis ejicere, templa occupare et subditos suos Evangelicos domibus expellere noluerint; nec se passuros, ut gravamina Evangelicorum non complanata relinquuntur. Aut ut resiliat Clerus ab illo, quod semel ipso consentire gravaminibus insertum fuerit, imo protestantur coram Deo, Angelis et toto mundo Christiano, se funestae futurae Regni cladis in tremendo illo Dei iudicio innocentes futuros, totumque reatum in boni publici pacisque et tranquillitatis Regni convulsiones redundaturum.*“*

Ebben a vélekedésben az is különös jegyzésre méltó, hogy midön a Clérus azt fordítaná ellene, hogy a fennforgó dologba nem minden világi urak egyeznének meg, tehát egyet is ki nem vévén, mindegyütt felállván, teljes megegyezéseket jelentették ki.

Félbeszakasztotta a viszálykodást ö Felségének azon

resolútiója, mely előbb ugyan mintegy különös írás formában közöltetett a diétával: de minekutána a felett erős vitalodások estek az evangélikusok és elérus között, valódi resolútióvá változott, — amint ezen titulusból megtetszik: *Ad universos S. S. et O. O. Regni Hungariae tam Romano Catholicos quam August. et Helv. Confessionis addictos. Azonban egyik rész sem lévén megelégedve ezzel a resolútióval, egyező akarattal ezeket írják ö Felségének: „Ad 6-tum gravamen, ex quo uterque, tam Catholicus quam Evangelicus Status, in negotio religionis ad benignam diplomaticam suae Mattis resolutionem se provocasset; idemque negotium S. S. et O. O. Regni, stante adhuc praesenti Diaeta, per suam Majestatem Sacratissimam humillime praesentassent; per Resolutionem vero suae Mattis Ssmae benignam praescripto gravamini et demissae S. S. et O. O. Regni instantiae, ex integro satis non fieret: ob hoc iidem S. S. et O. O. inhaerent ulterius quoque humillime eidem gravamini utrinque praesentato.*

Jön másik resolútiója ö Felségének, melyre a Karok és Rendek ismét ezeket felelték nro. 22: „*Licet uterquae Status, tam Catholicus quam Evangelicus, pro benigna eaque diplomatica religionis complanatione iterato humillime institissent, ad eademque demissa sua instantia per iteratam etiam benignam Mattis Vrae Ssae datam resolutionem juxta contenta benigni Diplomatis Regii, nec Statui Catholico sed nec Evangelico (uti ab utrinque quaerularentur) satis factum esset; ideo S. S. et O. O. Regni demisse reiterata sua humili eatenus instantia, ulterius quoque pro satisfactione, juxta sensum benigni Diplomatis Regii ab utrinque fienda supplicant inhaerendo gravaminibus et repplicae, suis ab utrinque praesentatis.*

Ezután negyedik Replikájában kéri vala az egész diéta ö Felségét: „*Ut sua Mattas ad mentem benigni Diplomatis Regii, diaetarumque positivarum Regni legum, inter alia gravamina, etiam punctum eorundem de diplomatica in negotio religionis, a parte Status Catholici et Evangelici benignius resolvere et complanare dignetur.*

Ki nem látja, hogy az egész diéta a diplomákra és a vallás dolgában hozott törvényekre apellálván, és a királyi szabad tetszésen fundált resolúciókkal meg nem elégedvén s kedvező complanatióért esedezván, az evangélicusok panaszainak helyes voltát, kéréseiknek igazságát, az egyenes lelkiismeret után hallgatván, eminentissime megismeri?!

Könnyű kitalálni, hogy az idő környülállásai is derekasan szolgáltak ennek az aequanimitásnak kicsikarására. De minekutána ő Felsége a maga utóbbi resolúciójához ragaszkodott és az idő folyása alatt a célus a maga informatióit hathatósabban benyomta: a dolog meghidegült, a kathólikus status az utóbbi resolútiót elfogadja, a már magánosan maradt és a resolúcióval legkevesebbé megelégedhető evangélikusok instantiára instantiát küldöznek az udvarhoz, melyek közül egyikben ígérik, hogy ellene mondhatatlanul befogják bizonyítani, ha kívántatik: hogy csak 1671-től fogva 1010 templomaiktól fosztattak meg; de sem ezzel, sem a nádornak Eszterházy Pálnak az országgyűlése kérésére felígért közbenjárásával is semmi egyebet nem nyerhettek a számkivetetteknek és a reversalizáltaknak feloldoztatásuknál.

Igy lévén a dolog, mit volt mit tenni a mieinknek egyebet, hanem hogy mind a király, mind az országgyűlése előtt alázatosan declarálják, hogy a sokszor említett resolúcióban, úgymint az ő törvényes nehézségeiknek teljes complanatiójában meg nem egyezhetnek, hanem ő Felsége kegyelmességéhez és igazságához bizakodván, feltartják magoknak azt a reménységet, hogy a diétán kívül is, az ő rajtok mindeddig szabadon és büntetlen elkövetett boszúságoknak végét szakasztani és igazságos jussaikat visszaadni méltóztatik. Meglehet jegyezni, hogy ez a jelentés nem azért kedves az udvarnál, mivel az 1647-dik 5-dik cikk 4. pontjával egyezett; hanem azért, mert a felségnek azon céljait kecsegteti, melyszerint maga akart lenni orakulum a vallás dolgában. Az országgyűlésére nézve pedig, ezt cselekedték az evaugélikusok. Észrevévén, hogy a diéta a végzéseknél cikkelyekbe való szedése körül dolgozik — tehát, nehogy a többség által

superáltatván valamely vallásunk kárával szereztethető articulusot jelenléteikkel elfogadni láttassanak, magukat a gyűlésből kivonták (valának pedig mindössze 45-en,) és midőn a decretális büntetés alatt, ismét a gyűlésbe citáltatnának elementek ugyan, de olyan előjelentéssel, cautelával, hogy mivel az ő folyamodásaik ö Felségénél vagynak, melyre nézve kellemetesebb resolútióval hizelkednek magoknak, tehát annak az elérkezéséig minden az ő tudásuk s megegyezésök nélkül szerzendő vallásbeli cikkelyek ellen ellenmondanak és azt mind a nádor, mind a personális előtt illendően declarálták.

De ez a declaratio semmibe vétetődött. A vallásbeli articulusok titkon elkészítettek, még pedig oly titkon, hogy még az nap sem tudtak benne semmit az evangélikusok, amely nap megerősítés végett az országgyűlési cikkelyeket a királyhoz kellett vinni. Felgyűlvén ugyanis egyebekkel együtt az országházba, kérdezik vala a vice-personalist: ha a most mindjárt benyújtandó cikkelyek közt ninesenek-e vallásra tartozók? De amire a vice-palatinus egyenesen nem felelt. Gondolják, hogy a cikkelyek felolvasása alkalmával majd mindjárt megértik niben legyen a dolog? Várják hát, hogy az articulusok a szokás szerint felolvastassanak, és imé nem olvastatnak, hanem a vice-personalis felkerekedvén a többekkel együtt az udvar felé indul. Ekkor az evangélikusok tűzvíz közé szorulván tanakodnak, menjenek-e ök is, vagy maradjanak? végre jobbnak itélvén nem mozdulni, maradnak az ország-házában és elvégezik: hogy elidegenithetetlen jogaikat nem a békekötések, nem a diplomák, nem a törvények, hanem egy királyi resolútióból titkon szerzett, közül fölnem olvasott cikkely ellen, protestatoria contradictióval támogatásuk, melyet 1681. dec. 31. megis cselekedtek, — amint mindezeket nyomtatásban láthatni.

Igy tevé a katolikus statusnak kétségkívül a papok sugallása által támasztott vallásbeli nagy gyűlölsége főregulává a vallás dolgában a királyi resolútiót, mely gyűlölség miatt nem gondolta meg, hogy természetesen könnyü és kö-

zelleven a lépés a főhatalomnak egyik fokról a másik collateralis fokra felemelkedni, tehát, amely rész a másik vallásbeli törvényes szabadságát az uralkodó tetszésének feláldozza, akkor s egyszersmind tulajdon világi szabadságát jóformán kockára teszi. Ezt a már megnyert tökéletes véle-
 ményt uzussal kelle megerősíteni az udvarnak. Meg lett ez a 1687-dik országgyűlés alkalmával, melyen, midőn a mieink a minapi cikkelyek megszorítása ellen és olyan vallásbeli szabadságért könyörögnének, amely Leopold diplomájával meg-
 egyezne, a felyül a méltatlan és valóban kis gyermekhez illő szemrevetés felyül, mintha ellenmondásokkal a soproni cikke-
 lyek jótéteményétől magukat megfosztották volna, még ez rá-
 adásul adatott, hogy az említett cikkelyek csak *ex gratia et clementia regia*, még pedig csak *adhuc confirmáltatnának*. Kevés idő mulva siralmas nyomai látszottak ennek a királyi grátianak és clementianak, midőn a diéta után való esztendőben egy olyan udvari commissió rendeltetett, mely a XI vár-
 megyékben a soproni diétától fogva még az evangélikusok kezeiknél levő templomokat elfoglalja, és 22-nél többet nem hagyván, szentesíti ama kárhozatos *articularis* vagy *nem articularis* helyek között való külömbiséget, mely az evangélikusoknak számtalan almányi könyveket okozott. Ennek a szívet hasogató gonosznak, ha lehetne eltávoztatása végett ablegátusokat küldöttek Bécsbe az evangélikusok. Ezek Bécsben 3 esztendeig szüntelen folytatták *representatiojukat*, könyörgéseiket, esedezéseiket, és csaknem elhaltak, mikor meglátták azt a most említett Commissiónak tövel kiválasztott Praesesnek Cardinalis Kolonitsnak a lelkéből 2-da Április 1691 származott Leopoldinát, mely a Pacificatiókat, Diplomákat a két statusok közt királyi közbenjárás által szerzett *Transactiót*, a törvényeket izról porrá rontja, hogy a *sic volo, sic jubeo* erősödjön. Csak egy körmiről az Oroszlánt! Halljuk *per transennam* a *Salvo jure Dominorumot*, hogy oraculitálja ez a híres kelepce? Így: Kétség kívül azt abban az értelemben kell venni, amelyben munkás és hatás lehet; mint-

hogy a nélkül is tudni való, hogy a földesurak földi jussaik szentek és változhatatlanok, már jobbágyaik akármely vallásuak legyenek.

Következik ezután az ölö resolútió után az azután 10 esztendővel, ugy mint 1701-ben világra taszított resolútió. Az ezeket hirdeti: Hogy a soproni diétán engedtetett szabadság a neoquisticumokon azokra a Vármegyékre, melyek még akkor a török birodalom alatt voltak, teljességgel nem tartozik; továbbá, hogy a vég helyek, nem lévén többé vég helyek, elvesztik közönséges Isteni tiszteletöket; végre, hogy a római hitről az evangélikus vallásra térni nem szabad. Rákóczy támadása cselekedte, hogy ennek a véres Resolúciónak 1704-ben reformatóriája jöjjön ki, mely kalocsai érsek, Széchényi Györgyhöz küldetett vala circuláris publicatió végett. Hogy többet ne resolválhasson, Leopold meghala.

Már ekképen a királyi resolútió tétetödvén egyedül való resolútiójává a vallás-dolganak, József, ez az atyja felette hosszúra terjedt életére valóban méltó király, leküldötte igen kegyelmes resolútióját 1709-ben, az esztendővel azelőtt összegyűlt diétára; de minekelötte az inarticuláltatott volna, a pestis miatt a diéta eloszlott; József pedig nem minden gyanusága nélkül a nem természeti halálnak, elaludt. A successora 1712-ben országgyűlést hirdettetett, és mivel még akkor hevenyébe nem vőjt elfoglaltatva a papi léleketektől, tulajdon nem rosszíve érzései után halgatván, dicsöült testvérje resolútióját megerősítette ugy, hogy csak subscriptió hijja vala; de a miszerencsétlenségünkre a gyűlésnek ismét pestis miatt való eloszlása időt adott a mi hivatalbeli ellenségeinknek arra, hogy hatalmas befolyásukkal az evangélikusoknak a mult támadásban való maguk-viselete a legfeketébb szinnel való lefestésével, kivált a Leopoldinának a király előtt beszinlésével azt cselekedte, hogy az 1714-ben újra egybegyűlt diétán adott, némely pontokban a Josefinához még gyengén hajtó királyi irás, projectum inkább mint resolútió név alatt közöltettek a

gyűléssel, amikor a kath. status viszont a maga részéről olyan egyes egyedül, a micinknek minden részvételek nélkül, a Leopoldinán 7 esztendőök alatt, furt, faragott, koholt, sokképen változtatott, most pedig utoljára az evangélikusoknak mondhatatlan veszedelmes articulusokat projectált ö Felségének, melyek közül a két elsőbb az evangélikusoknak égre földre tett esdekléscik után a király által egy kevésse meglágyittatva, a harmadik egészen crucifigáltatva s helyébe az tétetve, hogy ezután a vallásbeli nehézségeket nem a diéta, hanem egyenesen és egyedül a király fogja eligazítani, és hogy a megsértettek nem köznévé, hanem a magok neve alatt tartoznak instálni, inarticuláltatott.

Igy, és ezekből készült meg a nevezett diétán a 30-dik articulus, melynek, ha vagyon, csupán csak az az egy jó oldala vagyon, hogy abban országos commissió rendeltetett ki a végre, hogy mind a két félnek vallásbeli gravamenjeiket megvizsgálván, azokról ö Felségének referáljon, aki mindeneiket a soproni és pozsonyi articulusoknak a királyi explanációk szerént való értelmére, királyi resolutiója által vissza fog tenni. És ez immár az a nevezetes pesti commissió, melynek rövid és együgyű summázatja következik. Hihető, hogy a diéta eloszlása után következett török-háboru halasztotta leginkább a meghatározott commissiónak összehivattatását 6 esztendeig. Meglevén a dicső békesség, a felség, *Judex curiae* Kohári Istvánhoz, mint a Commissió praeseséhez 3-dik auguszt. 1720. intézett decretumában a gyűlés helyül Budát; másik 16. decemberről kiadattva, Pestet rendelte; öszvegyülése idejét ad 3. mártii 1721, tanácskozásai folytatását pedig három hónapra határozván. Huszonnégyen vóltak a Commissáriusok: négyen királyi, — tizen a római, ugyanannyi az evangéliumi hiten valóók közül. A mi részünkről ezek subscribálták az udvarhoz felküldött relatiót, egymint: Vay László, Rhádai Pál,

Kenessei István, Nyikházi György, Patai Sámuel urak, kik közzül az utolsó Kántor István ur helyett rendeltetett.

(Folytatása következik.)

Közli Hoffer Endre.

III.

Egy jelenkori német protestáns s egy hajdani magyar református tekintély rövid alaptételei az egyház alkotmányáról és a zsinatról.

Az 1869-dik évi május 31-dik napján, egy rendkívül nagyszerű német protestáns gyűlés tartatott Wormsban, a reformáció történetének egyik világhírű városában. A gyűlésnek, amelyen különösen Németország déli részéből temérdek ember vólt jelen, első és főtárgya az vala, hogy határozott és ünnepélyes protestátzió nyilváníttassék a római pápa azon szerencsétlen gondolata ellen, melyszerént a vatikáni zsinatra még a protestánsokat is, mint valami alattvalóit, meghívni merészelte. Ez ügyben az előadást Schenkel, heidelbergi nagy hírű hittanár tartotta s az ő alaptételei fogadtattak el nagy helyesléssel.

De nem ez az, ami most bennünket érdekel, hanem a második előadás, amelyet Ohly főtörvényszéki ügyvéd tartott az egyházalkotmány kérdéséről. Ezen előadás velejét, maga az említett előadó, következő alaptételekben fejezte ki:

I. Az evangyéliomi protestáns egyházalkotmány, a gyűlekezeti önállóságának elvén nyugszik, amely elv, az egyház kormányzat minden fokain képviselendő.

II. Ezen elvhez képest, a protestáns fejedelemnek az egyház kebelében állása, valamint általában az egyházkormányzat is, alkotmányos úton szabályozandó.

III. Az evangyéliomi protestáns gyülekezetek a helybeli egyházi gyűlések, a kerületi vagy tartományi zsinatok s egy országos zsinat által képviseltetnek.

IV. A zsinatokon a világi tagok a lelkeszi karral legalább is egyenlő mérvben legyenek képviselve. A zsinatok világi tagjai, a gyülekezetek által szabadon választassanak. A kerületi zsinatok, elnökeiket, saját kebelökből szabadon választják.

V. Választási és választathatási joggal bir, minden önálló s polgárilag és egyházilag meg nem bélyegzett gyülekezeti tag. Ezen jog épen nem függ valami különleges egyházi tulajdonok bebizonyításától.

VI. A gyülekezetet, a lelkeszi hivatalok betöltésénél a döntő szavazat illeti.

VII. Az egyházi törvényhozás jogát, az országos zsinat az egyházi kormányzékkel együtt gyakorolja.

VIII. Az országos egyházat, az egyház-kormányzásában egy, az országos zsinat által választott bizottság képviseli. Az egyházi kormányzék, az országos zsinatnak felelős.

Eddig vannak azon alaptételek, amelyeket az említett wormszi gyűlés egyhangulag elfogadott. Ezekkel egyező irányzatnak híve és harcosa a német protestáns egylet is, amelyre nézve meg kell jegyeznünk, hogy ha teljességgel nem helyeselhetjük is azon vallásügyi vagy theologiai irányzatot, amelyet ezen egylet különösen az újabb időkben képvisel; az egyházalkotmány ügyében kifejtett törekvését és működését nagy részben csak helyeselni tudjuk, s különösen a német protestáns egyház kebelében igen szükségeseknek és üdvösöknek tartjuk azokat.

A fent közlött alaptételek tehát, nem csupán egyéni vélemények, hanem e német földön kiváló köztekintélylyel is birnak.

Lássuk mármost, hogy mit tanított, mit hirdetett Debrecenben, ezelőtt több mint kétszáz esztendővel Mártonfalvi György derék hittanár, a zsinatról.

Mártonfalvi, az Amesius hollandiai, franekeri hittanár rövidletes hittani kézi könyvére irván egy két kötetet alkotó latinnyelvű magyarázatot, ennek első kötetében, amely Debrecenben, 1670-ben jelent meg, illető helyen tüzetesen szól a zsinatról, s ezeket mondja a többek közt:

„Milyeneknek kell lenni a zsinatoknak? Olyanoknak, hogy ne kevesbitsék s ne töröljék el azon szabadságot, amelyet Krisztus az egyes gyülekezeteknek adott, mert ezek, csak azért társulnak a zsinatokban, hogy ezek által utasítást s előhaladást nyerjenek, nem pedig hogy elnyomattassanak. Jogtalan az a zsinat, amely az egyes gyülekezetek szabadságát elnyomja, jogszerű pedig az, amely azoknak szabadságát tisztán s épen fentartja.

Jogszerű lesz továbbá a zsinat:

1. Ha az egyes gyülekezeteké azon szabadság, hogy a körülményekhez képest a zsinat tagjait válaszszaák.

2. Ha nem csak lelkipásztorok, hanem világi tagjai is lesznek a zsinatnak.

3. Ha a zsinat szabályzó tekintélye nem a szokás, hanem a szent írás lesz.

4. Ha a zsinatban, véleményét mindenki félelem nélkül kimondhatja.

5. Ha minden zsinati követ kifejezi véleményét.

6. Ha egyetlen oly ember sem lesz a zsinatban, akit megbízó levél mellett az egyes gyülekezetek nem küldöttek.

7. Ha a zsinat elnöke nem zsarnokokoskodik, mint Dioscorus püspök, aki a különböző véleményűeket fegyverrel kényszerítette a maga nézetére.

8. „Ha a követek, előítéletek nélkül lépnek a zsinatba.“ stb. stb.

Azt emlitenem sem kell, hogy az alapelvek, amelyek ezen tételeket áthatják, sem az Amesius, sem a Mártonfalvi

eredeti találmányainak nem mondhatók, mert a puritanismus vagy presbyterianismus evangyéliomi szülöttei, vagy ha szabad úgy mondani, vivmányai azok. Mártonfalvinak azonban, nagy dicsősége már csak az is, hogy oly időben és oly vidéken hirdette s tanította amaz elveket, amidőn és ahol, akár a Mélius, akár a Geleji Katonaféle kánonokat s a történelmi emlékeket tekintsük, részint az erdélyi fejedelmek s más főurak patronatusának, részint a zsarnoki episcopalismusnak és hierarchiának szorongató korlátai között nyomorgott az egyház. Hiszen e vidéken nemcsak Ujfalvi Imrének, hanem később, már a Mártonfalvi ifju korában, Nagyari Benedeknek Kovásznai Péternek és másoknak egyenesen üldöztetést s fogságot kellett szenvedni a puritán és presbyterian elvekért s a tiszántuli egyházkerületben, még a mult század végén s a jelen század elején is nehéz és hosszú küzdelembe került, életbe léptetni s megszilárdítani a fő és koadjutor kurátori hivatalokat s azt, hogy világi tagok is alkossák az egyházmegyei és kerületi gyűléseket; amely intézmények pedig, a szomszédos lengyel reformátusoknál, már a XVI-dik század végén rendszeresen életbeléplette valának, s nagyon hihető, hogy a bodrog-kereszturi magyar ref. világi férfiak, épen a lengyelektől tanulták megösmerni és követni azokat. — Legyen tehát dicsőség Mártonfalvi emlékezetének, hogy mostoha időkben is hirdetett és tanított oly evangyéliomi szabad elveket, amelyeknek teljes diadala, hazánkban és sok más helyütt is, csak századok mulva következhetett el.

Legyen szabad itt, különös nyomatékkal figyelmébe ajánlani a tisztelt olvasónak azt, hogy mind a wormsi gyűlés, mind különösen a Mártonfalvi tételei, mily erősen és világosan kiemelik az egyes gyülekezetek önállóságát és szabadságát a zsinatokkal szemben. Azért kell ezt figyelembe vennünk, mert nálunk is nagyon könnyen kinöheti magát azon szerencsétlen balvélemény, amely így szólana az egyes gyülekezetekhez: barátim! megválasztottatok a papot, a kurátort, az esperestet, az asszeszorokat, a fő és koadjutor-kurátort, a püspököt a zsinati tagokat és tudja Is-

ten még mit, egyszóval: gazdag részetek vólt a temérdek választásokban; most már, engedelmeskedjetez mindenben! stb. stb. Ugy látszik, hogy különösen az állam, vagy polgári társaság mezejéről jött és jöhet által igen könnyen ez a balvélemény.

Az egyházszervezet, fegyelem stb. megalkotásánál egyik lényeges alapelv pedig, kétségen kívül abban áll, hogy az egyházi intézményeket stb. a polgári társaság rá-májára ütni, kaptáira húzni, nem szabad. Több ponton lényeges és egyenesen elvi különbség van a polgári és egyházi törvényhozás, kormányzás és igazság-kiszolgáltatás közt.

Jól tudjuk azonban, hogy épen a helyes protestáns egyházszervezeti elvek szerént is, korlátlan szabadság az egyes gyülekezeteket sem illeti mindenben. Itt is „sunt certi denique fines.“ Azt is tudjuk, hogy a mi gyülekezeteink tetemes nagy része nincs még oda fejlődve s erősbülve, hogy minden ponton kár nélkül élvezhesse azon önállóságot és függetlenséget, amelylyel pl. a kongregátzionalista s a helvét és franciaországi ugy nevezett szabad egyházi gyülekezetek birnak. De hát épen abban állana most egyikben a mesterség, hogy a célszerű öszhangzat s a kellő határok itt is eltalál-tassanak.

Mindezeknél fogva nagyon szép, söt egyenesen szükséges dolog lenne most nálunk, ha valaki világosan és határozottan kimutatná a reformált egyház és az állam szervezete, igazgatása és fegyelmi eljárása közötti lényeges és elvi különbségeket.

Egyháztörténelmi tárca.

I.

A pápai reform. egyháznak a presbyteriumot illető régi szabályai.

Medgyesi Pálnak, a presbyteri egyházkormányzás lelkesült bajnokának Dialogus Politico-Ecclesiasticus czimű, épen ez ügyben irt s Bártfán 1650. 4-rét nyomtatott magyar munkája végén, az erd. muzeumi könyvtár példányához kötött egy pár levél papirossa még 1650-ben bejegyezve,

találtam a pápai reform. egyháznak a presbyteriumot illető régi szabályait, valamint ugyanazon kézzel írva az 1650. oct. 12-dikén Sátoralja-Ujhelyen tartott zsinatnak a presbyterium felállítása iránt hozott határozatát.

Ki volt e bejegyzés írója biztosan meghatározni nem merem; de aligha csalódom, ha a beírónak magát a könyvszerzőjét Medgyesi Pált gyanitom.

In futuram Posteritatis Hungarorum transmittendum
Memoriale. 1650.

Hogy az Magyaroknak Istenfélő, Tudós, es boldogh emlékezetű, Reformatiojokban faradozo Eleink, az Evangeliumnak tisztasagos Praedicallasaval, es az Sacramentomoknak igazan valo kiszolgáltatatasaval együt, az Praesbyteriumot is fel allítottak volt legyen, Magyar Országban, megteczik az b. e. Szegedi István Irasin kívül ez Papai Ecclesianak Regulaiból; mellyeket az Praesbyteriumot rész szerint tagadó, rész szerint e felől nem jól ertő, nemely Magyar Orszagi Hierarchicus Praedicator Uraim, hogy már magok mentsegere, keresgettek fell.

Az Papai-Gyulekezetnek külső-keppen való igazgatasara tartozo Regulak vagy articulosok.

Az Praesbytereknek vaj Egyhazi Tanaczoknak Tisztekről.

1. Az Egyhazi Tanaczok, a menyire töllők lehet, vigyazzanak szorgalmatosson. A Tanittokra, kikre sok szem nez; ha magok hiven tanulnak? az sz. Sacramentomokat ki szolgaltattya? ha az egész Ecclesianak jóvara és epületire igyekezneke? ha tisztetekhez es tudományokhoz ilendo eletet elneke? Az Schola Mesterre, ha tisztiben hiven elljare? ha a keze ala boczzattatot Iffiuságot az szabados mestersegek mellett, iduősseges igaz tudomanra tanittya? és ha azoknak tehetege szerint javokra es epületekre igyekezike? Az Schola-beli Iffiakra, ha tanulnake? az Ecclesianak Elemosynajaval meltan elneke? es ha magokat akar holis, tisztessagesen viselike? kik közzül, ha valamellyikben valami megh szollitasra illendő dolgot valahul latandnak, Mestereket kell rolla megh talalni.

2. Annak felette azis kivantatik, hogy az Egyhazi Tanaczok a Tanitok czeledinek minden eletire, s-maga-viselesere, szorgalmatosson, vigyazzanak, hogy valami botrankozas, a Tanitok czeledi miat, egyebeknek ne adassek: Ha azért eszekben veszik, hogy a Tanittok czeledi kozzul valamely nem úgy viselne magát a' mint illenek, talallyak megh a Tanittot felölle, es inczek megh, hogy czeledit egyebeknek meghbotrankoztatatasatul megh-ója. Ha pedig maga a Tanitto magát nem tisztii es rendi szerint viseli; ne mas valami külső embertül, hanem az Egyházi

Tanaczok kozzul, egytül, vaj kettötül, szollitassek megh, először magan, az utan többektül, az utan az egész Presbiteriumtol, vegtére ha mind annyi intes sem használ nala, annyit, amenyit használni kellene, vadoltassek be a D. Superintendensnek.

3. Az Egy-hazi Tanaczok, ugy mint a Tanittok melle valasztatot személyek, tartozzanak azzal, hogy a' Tanittokat hirekben nevekben, tisztessegekben, minden ragalmazok s patvarkodok ellen, tehetsegek szerint, oltalmazzak. Azért ha valamely közzülök megh hallya hogy valaki a' Tanitok feleol gonoszul szol, őket valami dologban ragalmazza, gyalazza, szidgya, mellettek tisztesseges szoval valo mentéssel, ki tamadjon, affele ragalmazoszokkal a' Tanitok ellen patvarkodo embernek feczegesit el ne turje, hanem azt megh szolicza, hogy a' fele szó nélkül el legyen, ki ha egy es ket rendbeli intes utan szajat megh nem zabolazza, vegre fedessek megh az egész Praesbyterium előtt.

4. Ha az Halgatók, a' Tanitonak, vaj eleteben, magaviseleseben, es cselekedetiben, vaj tanittasaban valamit nem kedvellenenek, mely miat a' Tanito ellen magokban zugolodnának, hogy abbol a' Tanito magát megh jobbithassa, tartoznak az Egyházi Tanaczok azt a' Tanitónak megh jelenteni.

5. Tovabba az Egy-hazi Tanacznak, arrais reá kel vigyazniok, ha vadnake a' gyülekezetben valami tevelygeő velekedések, Isten igfjenek, es az Sacramentomoknak megh utaloji, czegeres vetkekben elők, es mas ellen gyüölködők es dagalyos haraguak, egyenetlensegben elő Hazasok, es az eo tanaczokott, azok felől, a' Tanittojokkal közölven, affele gonosz emberektül, szarmazando botrankozasnak eleit venni es azokott az eő veszedelmes utokról megh teríteni igyekezzenek, az szerint, a' mint Urunk Christus elonkben atta, Matt. 16.

6. Az Egy-hazi Tanaczoknak, (legfőb es kivaltkeppen) hirek es akarattyok nélkül, Praedicator es Ischola Mester, az itt való gyülekezetben, se be ne jühessen, se ki ne mehessen.

7. Az Ischolaban tanuló ifiu Deak, ugyan azonoknak, s-legkivaltkeppen az Praedicatoroknak, hirek es akarattyok nélkül a' mi Ischolankbol, el ne mehessen.

8. Az Egy-hazi Tanácsoknak minden Karacson, Kis-Karacson, Husvet, Pünköst, estin gyülesek legyen, azon kivüli gyülesekre rendeltetet nap, Szombat legyen, hogy midőn oly dologh kivannya, es az egy-haz fiaktul megh szolittatnak, a' reggeli könyörges utan, a' kik közülök ithon lésznek, a Praeses hazához júni, ne restelliek.

9. Az oszve gyüleskor, a' Tanitó az eo nehességit, mellyek eleiben jöttek rendel proponallya hogy azok el inteztessenek. Az egy-hazi Tanaczok, ha valaki az gyülekezetben valami oly botrankoztato dolgot va-

laki felől hallott, vaj latot, szelidsegnek lelkevel elo-beszellye, es a' többi vegezzenek, mit kellessek cselekedni.

10. A kit a' Tanito valami oly okbul, vagy maga, vagy az Praesbyterium eleiben akar hivatni, az egy-haz fiak által hivassa.

11. Midon vaj az Dunan túl, vagy masunnan valahunnan valo, oly nevezetes Praedikatorok a' mi Lelki Tanittóinkhoz, jövendenek, az egy-haz fiak, hazul valamellyik hivatván, tartozik a' Tanittó hazánál, jelenlenni, ott böcsülletessen forgolodni, es szolgálni.

12. Senkit a' Tanitó a Templomban, ki nevezes szerint, az Egyhazi Tanaczok hire es tanacza nélkül megh ne predikallyon.

13. Ha valamit az Ecclesia jovara nezó oly közönseges dolgot a' Predicatio után, a' Tanitó megh akar hirdetni, az egyhazi Tanaczoknak (ha hirtelen mind őket öszve nem hivathattya is, de nagyob reznek, vaj a' kiket közzőlökithon talalhat) hirek tanaczok, es akarattyok nélkül megh ne hirdesse.

14. Az eó itéletekből mennyen ki az, mellyik vetkes erdemellyemegh-a' gyülekezetből valo kitiltást, es azis, mely vetkesnek kellessek csak az Praesbyteriomot, es melynek, az egész gyukezetet (ig y) közönsegesen botrankoztató czelekedetiert magahoz reconciliálni, és azt is ök itillyek megh együtt a' Tanitokkal : a' gyülekezetből ki tiltatot vetkesembernek menyi idot kellessek adni a' Poenitentiára.

15. Ha valaki oly vetkes-ember talalkoznek, a kit vetkiról magan megh kellene inteni, arra az praesbyteriom válaszon, az intesnek rendi szerint, egyet, vaj kettót, kik hiven, a' reajok bizot dologban el jarvan, megh-emliczek osztan, minemü foganattya volt inteseknek, anal a' kihez ooltak küldetve.

16. Az egy hazi Tanaczok, minden gyülesekbekben valami dolgot szereznek, vegeznek, inteznek, nagyob erőseghnek, bizonsagnak, es állandosagnak, okáert, a' Protocollumban be irassak.

17. Summa szerint, valamellyek neznek ez itt valo Ecclesianak javára, megh maradásara, mind azoknak tehetsegek szerint való megh cselekedesire, viszont valamellyek miat az Ecclesia kárt es botrankoztatást szenvedhetne, mind azoknak ki gyomlaltatasokra, es ellenek valo allásra, igyekezzenek az edj-hazi Tanacsok, ugy mint az Isten Fianak itt ez helyben levő Ecclesijának venei, Elei, es zemej. Melyre őket segéllye a' Tellyes Sz. Haromsagh edj bizony Isten. Amen.

K ö v e t k e z i k u g y a n a z o n k é z i r á s s a l :

Anno 1650 die 12 Octobris.

In Generali Synodo Ujhelyini celebratá Deliberatum Synodi de Presbyterio in Ecclesys constituendo.

Az Presbyteriale Regimennek, be vetele es fel allatasa, s-kiváltképpen annak modgya felől valo, sok discursus utan, consentialvan az

Ecclesia ; a' Praesbyteriumot magaban igen jovallya, mind privatim, s-mind publicé, jó alkalmatossággal, az értelmes halgatok előtt, az Praesbyteriumrol valo — Institutiot declarallya, a' Praesbyteriumot juris Divininek ismervén. Ez után pedigh, a' presbytereknek minden tiszteket, es hivatalyokot — is, communicatis consilyis, bizonyos regulakban irván, communi Authoritate publicalni fogja, annak az praesbyterium fel-allatásának minden modalitasával együt.

Adja Isten lathassuk tellyesiteset ez jó igiretnek.

Közli S z a b ó K á r o l y.

2.

Veréczi Ferencz pataki első praedicatorlevele Lorantfy Zsuzsánnához 1644 December 5.

Alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak és kívánok Istentül üdvességes lelki testi minden jókat, jó egészséggel virágzó kedves hosszú életet nagyságodnak szívem szerént.

Miután istenemnek szent rendeléséből és az nagyságtok kegyelmes parancsolatjából s tetszéséből itt az pataki ekkléziában predikátorul lettem, kellet volna ugyan kegyelmes asszonyom nagyságotat többször alázatos írással látogatnom s üdvözlenem : de az én alázatos kicsin sorsom és nagyságod előtt való ismeretlen félelmisségem mind ez ideig megtartóztattak, noha egyébaránt jól tudom az én nagyságtokhoz való tökéletes hűségemnek miben kelljen állani. Mostan azért alázatosan találtam meg mint kegyelmes asszonyomat nagyságotat, mind azért, hogy az nagyságod jó egészséges életét látogassam, melyet én minden üdőben örvendetesen hallani kívánok ; s művel pedig azért is, hogy az idegen országheli keresztyén academiakbul nem régen le érkezett nagyságod szegény alumnusinak állapotjok felől nagyságodnak emlékezzem. Ezek kegyelmes asszonyom hárman érkeztek alá, és itt nálunk vagynak, mert az mi kegyelmes urunk ő nagysága alumnusi azok voltak, azok be mentek Erdélyben. Ezek felől nagyságodnak mi tetszik, és kegyelmesen mit parancsol felőlök, örömet érteném. Az mely scholamestereink mostan itt az nagyságtok pataki scholájában vannak, azok közzül némelyiknek majd eltelik ugyan esztendejek : de ő kegyelmeket is, az üdőnek s az állapotoknak mostani mivoltához képest, nem tudom hogyhogy bocsásuk ki hivatal nélkül a scholábul, egyébaránt nem is lévén, istennek hálá, derekas panasz az ő kegyelmek dolgai felől. Kérem alázatosan nagyságotat, mig másképen való gondviselés lehet az alumnus uraim állapotjok felől, parancsoljon ide Patakra udvarbíró uramnak, legyen valami gondviseléssel, szállás és gazdálkodásbul, nekiek, mert igen fogyatkozottul vannak.

Volnának kegyelmes asszonyom énnekem ez itt való scholának állapotja felől nagyságod előtt alázatosan jelentendő szükséges dolgaim : de tudom, hogy most annak nem lehet ideje, az nagyságtok országos dolgai mást kívánván. Azért más alkalmasabb üdőt kell várnom reá. Ezekkel az Isten nagyságodat kívánatos egészségben éltesse, s tartsa meg az maga ő felsége dücsőségére, szegény megromlott édes hazánknak nemzetünknek örömére. Amen.

In S. Patak die 5 decembris 1644.

Nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak alázatos szolgája káplánja

Veréczi Ferencz pataki praedicator sk.

Kivül: Illustrissimae ac celsissimae principissae, dominae dominae Susannae Lorántfi : dei gratia Transylvaniae principissae, partium regni Hungariae dominae et Siculorum comitissae etc. etc. dominae dominae mihi gratiosissimae.

Anno 1644 die 10 decembris Munkácsi expediálta Veréczi Ferencz pataki fő predikátor uram levele

(A m. kir. kamarai levéltárból.)

Közli S z i l á g y i Sándor.

3.

I. Rákóczy György a nagy-szombati reform. templom építésére, birodalmában gyűjtést engedményez.

Georgius Rákóczy DEI gratia Princeps Transsylvaniae, partium regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes, etc. Fidelibus Nostris Universis et singulis, cujuscunque status, conditionis, ordinis, gradus, honor. officij, dignitatis praeeminentiae et functionis hominibus in Ditio-ne Nostra constitutis et commorantibus, praesentem notitiam habituris, nobis dilectis, Salutem et gratiam Nostram. — Az nagy-szombati, keresztyén vallásunkon levő orthodoxus keresztyének kezdvén Isten tisztességére egy templomot építeni, és annak végbevételire magoktól nem érkezhetvén kényszerítették az keresztyének jóakarathoz folyamodni és bizonyos embereiket, ugymint ez Levelünk mutató Munkácsi Istvánt és Muraközi Mihályt az keresztyénekhez az végre az mi birodalmunkban is békülden. Kiknek hogy mind útjuk bátorságos lehessen birodalmunkban, s mind pedig az dologban is hogy annyival nagyobb hitel adassék nekik : minden rendbeli hiveinknek parancsoljuk kegyelmesen, megirt Munkácsi Istvánnak és Muraközi Mihálynak vele levőkkel együtt, a megirt dolog végett mindenütt békességes járáskelést engedvén birodalmunkban, ha kik Istenhez való buzgóságokból az megirt elkezdett szent munkának előmenetelire mi segítségeket, adakozásokat mutatják,

és az megirt személyekhez is illendő jóakarajokat declarálják, — Istentől várhatják abbeli cselekedeteknek megjutalmaztatását. Secus in libera dimissione nequaquam facturi. Praesentibus perlectis, exhibentibus restitutis. Datum in Civitate nosfra Alba-Julia, die nona Mensis Octobris, Anno Domini Millessimo Sexcentesimo Trigesimo Octavo.

G. R á k ó c z y m. p.

(P. H.)

· Martinus Markosffalvi,
Secr. m. p.

Egy íven irott, Rókóczy György fejedelem sajátkezü aláírásával és ép, kerek ostyapecsétével megerősített eredeti nyilt levél. Az Eszterházy grófok zólyomi ágának leváltárából közli :

T h a l y Kálmán.

4.

Comarinus Gáspár és a Rákóczyak.

A Rákóczyak hitbuzgósága ismeretes. Tettel is pártolták az egyházat. Mindig voltak pártfogoltjaik, kik az költségükön tanultak a külföldön. Az alább következő levelet szinte ily alumnusok írta, az ekkor még 22 éves Györgynek s testvérének Zsigmondnak, a ki csak 18 éves volt. E levél oly érdekes, annyira jellemzi az akkori deákéletet, hogy közlése minden tekintetben kívánatos.

Istentől minden jókat kívánok Nagyságtoknak, és kész szolgálatomat ajánlom.

Nem háladatlanságom, hanem az levélvivőknek szűk volta miatt való alkalmatlanságom szerzette, kegyelmes patronusom, hogy mind eddig is Nagyságtokat levelemmel meg nem találhattam, melyet ha Nagyságtok megteként, tudom, hogy ily sok ideig való hallgatásomnak okát löli. Mi, Istennek hála, Lengyelországon, Slésián, Alsatián, Vandalián, Saxonián, Misnián, Turingian általjövén minden félelem és bántás nélkül; Hassiának Marpurgumban levő Akadémiájában reménylhetetlen sok költséggel telepedék le, kevesebb haszonnal, hogy sem, mint véljük vala : Mert noha ez az Akademia tudós emberekkel hires, mindazáltal az Theologicum studium benne igen szűk, kiváltképpen való studium az Juris prudentia és Philosophia. Én penig, kiaz Szent-Írás tanulásáért kiváltképpen akartam az Akadémiákban lakni, igen illetlen volna, hogy ha csak ez telet is sine studio theologico tölteném el. Azért elrendeltem magamban, hogy ugyan most az frankofurtumi országos sokadalomkor általmenjek Heydelbergában, hogy ott kiváltképpen az theológiának incumbálhassak. Mert embernek elméjét sokra szabni igen veszedelmes dolog, Innen vagyon kegyelmes Patronusom, hogy sokan, midőn tudósak akar-

nának lenni, tudatlanoknak találtatnak, mert non necessaria discendo, necessaria negligunt, és midőn cornu Amaltea akarnak lenni, vix fiunt olla pauperis Ibyci, azaz midőn mindenféle tudományban akarnának tudományt szerezni, egyik tudományt s em tehetik magoknál nyilván valóvá. Én azért, hogy se az Nagyságtok dicséretes híre nevének terjesztésére szolgáló alkalmatosságot, se az magam jövődében, Isten anyaszentegyházában való szolgálatomat ne negligáljam, azt cselekeszem ami hasznosb. Jól tudom pedig, hogy az mely reménséget Isten után Nagyságtokban helyeztettem, abban meg sem csalatkozom és Nagyságtok is, az mely kegyelmes Patrociniumjának dicséretes jelét megmutatta, azt le sem teszi Nagyságtok; Isten is pedig ő Fölsége az ő Anyaszentegyházának építésére szolgáló szivét Nagyságtoknak elhittem, hogy újabb, újabb indításokkal fölgerjeszti, hogy az Nagyságtok kegyes gondviselésére néző ecclesia Nagyságtok szárnya alatt nagy batrañ Nagyságtok felől azt mondhassa: Hi sunt Nutritores mei. Nagyságtok is tükörül fölteszi az boldog emlékezetű Nagyságtok atyjának cselekedetét, ki mely atyai szeretettel nevelte, táplálta az Isten anyaszentegyházát dicséretesen emlegeti Magyarország és jövődében is, míg Magyarországnak csak egy bátyja fönn áll is, mégis hírét, nevét Nagyságtok boldogemlékezetű atyjának siralmasan emlegeti, ez az, melyet az propheta mond, hogy Justorum memoria semper florebit. Az itt fönn való lakás pedig, mennyiben kerüljön nehéz nekem azt Nagyságtoknak megírnom, mindazonáltal ebből ítéletet tehet Nagyságtok, hogy az Asztaltartástól minden héten egy-egy arany jár, mennyire pedig menjen esztendeig, jól tudhatja Nagyságtok. Az kívül pedig mennyire köllessék az pénz, csak az Isten tudja, holott az németeknek telhetetlen fösvénysége mindent ára fölött ad. Ezeket akarám Nagyságtoknak állapotom felől bizonyosan megírni. Isten éltesse Nagyságtokat, és tartsa meg nagy jó egészségben, országunknak, és az ő ecclesiájának hasznára s elementére. Datum Marpurgi Cattorum. 8. Sept. veretistylo Anni 1613.

Nagyságtok Alumnusa

Caspar Florian Comarinus.

Manu propria.

Kivül: Spectabilibus et Magnificis Dominis Dominis Georgio et Sigismundo Rakoczi Dominis in Makovicza, Saros, Szerencz et Onod etc. Dominis et Patronis gratiosissimis.

(Eredetije a m. k. országos levéltár kincstári osztálya a „Vegyesek“ című csomagában. Kis gyűrű pecsétje igen érdekes: A pajzs fölött C. F. K. (Comarinus Flóris, Kaspar) betűk olvashatók, a pajzsban egy magyar ruhás alak rohamállásban, balkezeiben súlyt tart, míg jobb kezét fölfelé tartja, jobb keze s jobb lába szárnyas, mint a régi Mercurialakoké.)

Közli: Thallóczy Lajos,

Egyházi és iskolai krónika.

Németország. A berlini egyetem rektora a tanszabadságról. — Egy szabadelvű tudós a Hoszbach iránzatáról. — Hofmann erlangeni hittanár halála. — A porosz egyházi főtanács rendelete a lelkeseknek a politikai pártokhoz viszonyáról. — Népiskolai osztályok túlterheltsége. — Lelkészelöltek hiánya.

A berlini egyetemen a téli félév kezdetén Helmholtz kitűnő tudós természet-tanár választatott rektorrá. Székfoglaló beszédében terjedelmesen fejtegette az angol, francia és német egyetemek közötti nagy különbséget. Részletesen felmutatta a páratlan nagy szabadságot, amelyvel mind a tanulók, mind a tanárok bírnak a német egyetemeken. Itt az egyetemi polgárok egészen szabad s csakegyedül önmaguknak felelős ifjak, akik semmiféle felügyelettel s korlátozottsággal nem terhelhetnek mint Angliában és reájok semmiféle tanmód nem tolatik mint Franciaországban. E szabadsághoz azonban, a tanulók részéről kellő szellemi képzettség és szilárd becsületérzés kívántatik. Teljes tanszabadságot élveznek a tanárok is. A darwinismus legmerészebb elméleteit, a materialismus legzordonabb következéseit épen úgy mint a pápai csalhatatlanság tanait, itt szabad előadni, s szónok úgy véli, hogy e nagy szabadság maga a korlát a visszaélések ellen, amenyiben a minél érettebb egyéni meggyőződésre jutást hatalmasan elősegíti. Szükség azonban, hogy a tanárok, ezen szabadság használatánál a művelt illedelem s az önmérséklet határai között tartsák magukat s személyeskedésektől tartózkodjanak. Általában inti a német tudósokat, hogy a nemzeti nyelven való szabatos és diszes előadásban kövessék az angolok példáját, az egyetemi tanulók pedig abban, hogy a szertelen ivás és dohányzás helyett inkább testgyakorlatra fordítsák üres idejüket. — Természetes, hogy az említett nagy tanszabadság, csak oly egyetemeken van helyén, mint a berlini, ahol egy tudományra nem csak egy tanár van, a tanszékek az alapító által semmi korlátozó feltételhez kötve nincsenek s a tudományt nem valami kenyér elnyerhetése végett, hanem egyedül önmagáért tanítják s tanulják. stb.

A jelenkor legkitűnőbb történettudósainak s politikusainak egyike, Treitschke egyetemi tanár, így nyilatkozott nem régen a Hoszbach vallási iránzatáról: „Ugyan mi hát a tartalma a Hoszbach predikáziójának? Hoszbach ur azt mondja, hogy az igazsághoz hű tudománynak az a feladata, hogy a valódi tényt a regétől megkülönböztesse. Ezután az ugy nevezett modern theologia hívének vallja magát, amely a Krisztus istenségét tagadja, beszél a Pál apostol korabeli zsidó és pogány keresztyénségről s int, hogy ragaszkodjunk a lélekbeni egységhez. — A predikátori tiszt feladatát ennél durvábban félreérteni már alig lehet! Az egész predikatio a legnagyobb theologiai tapintatlanság, a templomi szószéknek megszenteltségellenítése azon tudományos fessegetésekkel, amelyek az egyetemi tanszékekre tartoznak. Ugyan miólta járnak az emberek avégett a templomba, hogy az „igazságot kereső tudomány“ eredményeit ott meghallják? No már e részben, sok művelt világi ember jobb feleletet tudna adni mint a tiszteletes ur. stb.

A mult december 20-án épen 67-dik születési napjának előestvénjén hunyt el, rövid szenvedés után az erlangeni egyetem egyik kitünő hittanára Hofmann I. Ch. K. A legközelebbi bajor protestans zsinaton még jelen volt és ott igen buzgón, erélyesen s nagy hatással működött. Egyik ünnepélyes beszédében igen szépen rajzolta korunk azon tévedését, mintha az emberi lelket merőben kielégíthetné maga a világi bölcsesség s a mindég csak felszínén járható tudomány. A lélek az élő Istenhez ohajtozik s nincs valódi nyugalma, míg őt meg nem találja. De miként találhassa meg, ha a bűnök terhe miatt nem közeledhetik hozzá? A keresztyénség lényege tehát nem egyéb, mint hit abban, aki egyedül képes megváltani s Istenhez vezérelni bennünket. stb. Ezen Hofmann, az irodalom terén főleg exegesissel s apologétikával foglalkozott s meg kell őt különböztetni a tübingeni Hoffmanntól, akinek művei leginkább a gyakorlati theologia terén forognak.

A poroszországi evangélikus egyházi főtanács, egy 1863-dik évi kibocsátánya alapján, most újból ünnepélyesen inti a lelkészeket, hogy a politikai párttusáktól s különösen a választási izgatásokba vegyüldéstől ovakodjanak; gondolják meg, hogy az evangéliumi elvek szerént is, más az állam s ismét más az egyházi élet mezeje, és hogy most, a pártviszályok és szenvedélyek korszakában, az által tesznek legnagyobb szolgálatot a hazának és a királynak, ha az evangélikus egyháznak sok felől megtámadott szent érdekeit és magasztos igazságait hűségesen és bátran védelmezik. stb. — Vajha nálunk is komolyan figyelembe vennék ezt az illetők!

Badenben a mult 1877-dik évben ismét feltünőleg mutatkozott a protestans lelkészjelöltek hiánya. Halálozás, nyugalmazás és lemondás folytán 16-tal fogyott a rendes lelkészek száma, lelkészjelölt pedig csupán kettő volt. Ilyenformán megy ez ott, a modernismus kitünő hazájában, a római katholika egyházra nézve is.

Poroszország nyugoti, szegényebb tájékain, folyvást rendkívül nagy a népiskolák illetőleg a tanítók tanítványokkal tulterhelhetése. Egy kerületben, a hol mintegy 110 iskola van, csak 12 van olyan, amelyben a tanulók száma 80, 11 olyan, amelyben 100, 8 olyan, amelyben 150, 2 olyan a melyben 200, egy olyan amelyben 243 a tanulók száma egy tanító alatt. stb. stb. Avégre hogy 80 tanítványánál több ne legyen egy tanítónak, még 63 új tanítói állomás felállítására lenne elmulthatatlan szükség. Ezekből megítélheti bárki is, hogy mily szerencsétlen gondolat a mi szegény hazánk népoktatási törvényében az, hogy az autonom felekezeti iskolákat is, amelyekhez pedig az állam egy garast se ad, be kell zárni, ha bennök egy tanító alatt rendszeren több van 80 gyermeknél.

Angolország. Az evangélikus szövetség angol ágának gyűlése. A ritualisták egy győzelme.

Az evangélikus szövetség angol ágának legközelebbi gyűlése Oxfordban, az episcopalismus egyik világhírű egyetemi városában tartott. Mindent elkövettek az angolok, hogy e gyűlés fényesen sikerüljön s ez meg is történt. Voltak jelen követek Amerikából, Ázsiából, Áfrikából. Az európai szárazföldről francia, német, spanyol s olaszországozból, Helvétziából, Hollandiából stb. Az első főbeszédet Christopher oxfordi

rektor tartotta, s annak szükségét fejtegette, hogy az angol püspöki egyház teljes erővel csatlakozzék az evangélikus szövetséghez. Tartattak előadások az egyes országokbeli követek részéről is. A titkár Davis igen kedvezőnek, folyvást haladásban lévőnek mutatta fel a szövetség ügyének állását mindenfelé. Az 1879-dik évi egyetemes nagy gyűlés helyül már véglegesen Bazel állapított meg. Ugy látszik, hogy az evang szövetség angol ágának e legközelebbi gyűlése, amelyben az anglikánok kiválóan szerepeltek, némi tromf volt a presbyterianok edinburghi gyűlésére. A brittek jól győzik mind jobbra mind balra!

Lehet az angol reformátusok közt győzni, mégpedig fényesen, a szerencsétlen ritualistáknak is. Említettük volt annak idejében, hogy Tooth ritualista lelkész, aki a hatóságnak tettelegesen is ellent állott, hivatalvesztésre és fogságra ítéltetett az illető törvényszék által. Ő azonban felebbezett s most a főtörvényszék egyszerűen felmentette, az altörvényszék elnöke által elkövetett formahiba miatt, hogy t. i. nem azon helyiségben tartatott a törvényszék ülése, amelyet az illető érsek kijelölt, hanem egy másik, de szinte hivatalos közhelyiségben. A ritualisták öröme igen nagy. Most már az okos közvélemény sürgeti magának az illető parlamenti törvénynek célszerű kijavítását is; de azt mondják, hogy míg ez megtörténék, a most már zabolátlanná lett ritualismus nagy hódításokat fog tenni. Nem csuda tehát, ha Manning, angol r. kath. b. bornok érsek, így nyilatkozott nem régen: „A protestantismus Angliában halva van. Ne vesztegessük vitázással az időt, hanem ahelyett hogy a harcmezőre mennénk, menjünk az aratás mezejére, vágjuk le, kössük kérévbe az érett gabonát s takarjuk be a csűrbe“. Ez tán mégis merész beszéd! Vajjon megtörténhetnék-e efféle a magyar református nép között? Nem hiszszük! Sőt azon meggyőződésben vagyunk, hogy van még nálunk elég sok oly református gyülekezet, ahol ha a pap bevinné a templomba a képeket, gyertyákat, tömjénezőt stb. s elkezdene misézni és processiózni, egyszerűen kihordanák őt, minden ritualista szerszámaival együtt a határra, épen úgy mint valaha a skot puritánok azt a papot, aki az orgonát be akarta vinni a templomba. Azonban évek s évtizedek alatt különbféle ámitással, csalással s puhitással nagyon félre lehet vezetni a legjobb népet is, s jöhet idő amidőn unokáink épen úgy felszedegetik lassanként a ritualismust, mint most barátaink a frakkot.

Helvétzia. Tanítóképezdek Zürich kantonban. — Appenzelli egyházalkotmány.

Zürich kantonban már régtől fogva áll fenn, állami köz költségen Küsnachtban egy tanító képezde. Ennek mind tanügyi, mind különösen vallási tul szabadelvű irányzatával azonban, sokan nem lévő megelégedve, Unterstrass-ban állítottak fel, néhány évvel ezelőtt magán költségen egy új képezdet. Ez eleinte, tul a rendén pietista volt, de ebből ugy látszik kitisztult már s a közügyre nézve igen üdvösen versenyez az állami képezdével. Az igazgató évi jelentésében, legközelebb is okos elvek felett értekezik. Fejtegeti pl., hogy mily káros a képezdei tanulókat oly temérdek sok tananyaggal halmozni el, melyeket célszerűen feldolgozni s elsajátítani nem képesek; vitatja, hogy akadémiai vagy egyetemi szinten álló, vagy arra erőlködő matematikai és természet-

tudományl ösmeretek helyett, jobb lenne a képezdei tanulókat nyelvekre tanítani. Mi is úgy véljük, hogy különösen a felekezeti népiskolák tanítóinak, a szükséges szakismereteken s vallásos jellemen kívül, főleg humanisztikus képzettséggel kellene még bírniok.

Az Appenzel kántoni protestáns gyülekezetek számára készített új egyházalkotmány, állami szentesítést nyert és pedig a kántoni tanácstól, miután a kormánytanács magát erre illetéktelennek nyilvánította. Az alkotmány egészen modern szabad elvű s érdekes, hogy minden egyes gyülekezetnek tetszésétől függ elfogadni azt vagy nem. Eddig csak 19 gyülekezet fogadta el. A többiek tehát tartják magukat, haugyan tartják, az eddigi alkotmányhoz, amely különben is csak 1874-ben jött létre. Egyenesen kétségbe hozhatjuk, hogy a szervezet ily gyakori változtatása javára lenne az egyházi életnek.

Franciaország. Protestánsok a köztársaság új miniszteriumában. A nemzeti könyvtár.

Mac-Mahonról sokan azt hitték, hogy a végletekig fog küzdeni a köztársaság ellen, amelynek ügyét már sokan féltették a bukástól. A válság végperceiben azonban a marschall laudabiliter se subjecit, s az ultramontánok elszomorodának. Jellemző, hogy a köztársaság új miniszteriumában több protestáns van, nev. Waddington, korábban oktatás, most külügyminiszter, továbbá Say Leon pénzügy, Pothüau admiral, s Borel hadügyminiszter. Freycinet-t is protestánsnak mondják némelyek, holott ő katolikus.

A francia nemzeti könyvtárt, amely a mult időkben királyinak majd császárinak neveztetett, sokan leggazdagabbnak tartják, a most fenálló könyvtárak között. Van benne mintegy 3 millio kötet könyv, 150,000 kézirat, 300,000 földabrosz. stb. 1876-ban 52,000 darab könyvvel, 140 darab kézirattal szaporodott. Ezek között vannak III. Napoleonnak 1820—1872. évi időszakból számos bizalmas levelei; amelyeket az adományozó által kikötött feltétel szerint 1884-ig nem szabad nyilvánosságra hozni. A nemzeti könyvtár javára 1876-ban 154,000 frank volt a kiadás.

Rövid irodalmi szemle és könyvészet.

Beküldettek :

Dr. Kovács Ödön. A vallásbölcsezet kézi-könyve. II. A vallás lényege, vagy a vallás és a vallásos eszmék bölcsezeti felfogásának története. Budapest. 1877. Kiadja a magyarországi protestáns egylet. Nagy 8r. 312 lap.

Nagy papok életrajza. Irták Liszkay József, dr. Szeberényi Gusztáv, Györy Vilmos, Makkai Domokos, dr. Bartók György. Budapest. 1877. Kiadja a magyarországi protestáns egylet. Nagy 8r. 298 l. Ára 2 frt 40 kr. — Toth Ferenc, Szeberényi János, Székács József, Antal János, Bodola Sámuel szuperintendensek tanulságteljes életrajzait tartalmazza. A könyv címét lehetett volna sokkal szerencsésebben is választani.

Névkönyv az erdélyi ref. anyaszentegyház számára. 1878. Hu-

szonegyedik évfolyam. Kolozsvár 1877. 8r. 153 l. Ára 50 kr. A szilágy-szólnoki ev. ref. egyházmegye története folytatattik benne Szilágy-Somlyó részletes történelmi rajzával Nagy Lászlótól.

Négy évi gazdálkodás a nagy-enyedi főtanoda vagyonával. Az igazság fényével felmutatta Zeyk József a nagy-enyedi főtanoda egyik gondnoka. Külön lenyomat az Erdelyi prot. Közlönyből. Kolozsvár. 1877. Nagy 8r. 36. l. — Adná Isten, hogy e vizsálynak lenne vége nem sokára éspedig úgy, hogy a nagy-enyedi főtanoda sem szellemi sem anyagi tekintetben ne vesztené semmit sem!

Legyetek tanítványok. Missziói predikátzio. Mondotta Oláországban Pitesten, 1861. január 27. Czelder Márton jelenleg felsőbányai lelkész. Ára 20 kr. Debreczen, 1877. 14. l. „A jövedelem az első protestans misszióra fordittatik.“ Gondoljuk, hogy a magyar prot. missziót éspedig a voltaképen belmissziót kell itt értenünk.

„Es gefieldem heil. Geist und uns“. Apostel-Geschichte 15. 28. Predigt gehalten zur Eröffnung der III. ev. Generalsynode helv. Bekenntnisses am 14. November 1877. inder evang. Kirche h. B. in Wien, von Hermann v. Tardy, Doctor der Theologie und k. k. ev. Ober-Kirchenrat h. B. Herausgegeben nach Beschluss der Generalsynode h. B. 8r. 15. l. Evangéliumi alapokon álló lelkes egyházi beszéd. — Itt eszünkbe jut azon aggodalom, amely az ausztriai protestáns s különösen a ref. egyház résztvevő barátainak lelkében feltámadhat amiatt, mert a legközelebbi zsinaton a reformátusok amint látszik végképen és minden tekintetben elszakadtak az ágost. hitvallásu evangélikusoktól. Vajha ezen lépésnek semmi kellemetlen visszahatása ne lenne!

Losonczy László és Mikler Sámuel nagy-körösi tanárok előfizetést nyitottak a „Tanító mint orvos“ című, németből fordított jeles műre. Az előfizetési díj 50 kr, a mely jövő február közepéig az említett tanár urak bármelyikéhez küldendő.

A Magyar történelmi társulat egy nagy figyelemre s pártfogásra méltó irodalmi vállalatot indított meg Történelmi tárc cím alatt, amely évenként négy füzetben, 50 iven, diszesen kiállitva jelenik meg s kisebb történelmi forrásokat, mint pl. államférfiak s hadvezérek leveleit, művelődés történeti adatokat stb. fog közölni. Előfizetési ára egy évre 4 frt, amely Baltházár Béla társulati pénztárnok urhoz küldendő, Budapest, főut. 9. Az első füzet már meg is jelent igen érdekes tartalommal. Vannak benne levelek a többek közt Bocskay Istvántól, Illésházy Istvántól, Pechy Simontól, Rákóczy Zsigmondtól stb. — Azt említenünk sem kell, hogy az ily vállalat bennünket nemcsak mint magyar honfiakat, hanem mint protestánsokat is kitünő mértékben érdekel, mert gyakorta találtatnak benne vallásunk, egyházunk és iskoláink multjára vonatkozó adatok is. Ennélfogva épen nem lesz felesleges az egyházmegyei és iskolai könyvtárak számára, a címzett Történelmi tárc is megszerezni. — Egyik igen érdekes cikke az első füzetnek kétségen kívül az, amely Marczali Henrik urtól van, a 167—172 lapokon, ily cím alatt: Árpádkori emlékek külföldi könyvtárakban. Itt fel van hozva a többek közt Gualterius Mapes angol író a XII-dik századból, mint aki együtt tanult és ösmeretségben volt Párisban Bánfi Lukácssal, a ki későbbben esztergomi érsekségre

emelkedett s a kiről s vele együtt némi magyarországi dolgokról, az angol író egy kézirati művében érdekes egy pár pont találtatik. Ezen angol íróról, Mapesről, azt mondja közlő, hogy ez: „egyike a régibb angol irodalom legérdekesebb, de legismeretlenebb alakjainak. Tain nem is említi az angol irodalom történetében. Életkörülményei felől csak annyit tudok Stubbs oxfordi professor szivessége által, hogy 1158 körül Párisban tartózkodott és hogy neve, egy 1176. évi juri névsorában fordul elő.“ Majd a Mapes verseiről szóló egyik angol műről szólván közlő, ezt jegyzi meg: „De szerzőnk személyéről és egyéb munkásságáról, e különben alapos dolgozatban sem találtam semmit“. — Utólagosan és véletlenül függesztém figyelmemet az idézett megjegyzésekre, akkor, amidőn a Történelmi tár fentebbi rövid felemlítését már megirtam, s bátor vagyok megjegyezni, hogy itt bizonyos síetségnek vagy valami más eféle körülménynek kellett közreműködni s a gondosabb utánnézést gátolni, mert Mapes nem épen oly ösmeretlen angol író mint azt a tisztelt közlő vélni látszik. A Crabb angol író által kiadott Universal historical dictionary című s Londonban 1833. megjelent könyv második kötetében, nyilván felemlítették Mapesről nemcsak az, hogy ő latin nyelvű költő II. Henrich király idejéből, tehát 1154—1189-ig, hanem az is, hogy ő a szerzője a Compendium Topographiae és Epitome Cambriae című műveknek; neki tulajdonítják a Descriptio Norfolciae című művet s egy Valerius álnév alatt is: Valerius ad Rufinum de non dudenda uxore. — Még a régi jó német Wachler is megjegyzi (Handbuch der Geschichte der Lit. II. Frankfurt a M. 1823. 200 l.) hogy „Mapes oxfordi arkhidiakon volt, vidám és szellemű író, mestere a leonini versü lantos balladáknak, s hogy ő a szerzője a Burger által németre fordított híres bordalnak is: Mihi ezt propositum in taberna mori. Ostorozója volt a római udvar és a papok romlottságának“. — Irt Mapes a waldensekről is egy művet, amely több efélékkel együtt még 1687-ben kiadatott Londonban Usseus által. Ezen mű anyival érdekesebb, mert Mapes jelen volt a waldensek ellen 1179-ben tartott laterani zsinaton. Itt, a személyesen megidézett waldensek különösen azért esedeztek, hogy engedtéssék meg nekik a predikálás, az evangéliom hirdetése a nép közt. „Hogyha ezt ezeknek megengedjük, akkor minket papokat mindenestől elkerget a nép“, — jegyzi meg tréfásan de igazán Mapes. Ő volt az is, aki ama zsinat alkalmával egy személyes kihallgatáson, amelyen igen számos zsinati tagok s a waldensek közül is többen valának jelen, a szegény együgyű waldenseket, ügyesen nevetség tárgyává tette. „Hisztek-e az atya Istenbe?“ „Hiszünk!“ „Hisztek-e a fiu Istenben?“ „Hiszünk!“ „Hát a Krisztus anyjába?“ „Hisztek-e, „Hiszünk“, felelték az együgyű hívők csupa következetességből, és erre a teremben a papok részéről általánosan guny kacaj támadt. Igenis, mert a kedélyes pap urak távolról sem gondolták s nem is gondolhatták azt, hogy jóni fog oly idő, midőn az egyházra a legmerészebb máriakultust reáparancsolja a pápa s mint fő fő hitágazat, ünnepelesen fog hirdettetni az, a mi felett ők most nagyot kacagtak! Figyelembe véve a Mapes humorát, talán még az is kérdésbe jöhet, legalább egy percre, hogy vajjon nem tréfásan emlegeti-e Bánfi Lukács jövőendőmondó tehetségét. Jóraivaló nagy könyvtárakban, bizonyosan százszorta több adatot lehet találni Mapesről. Mindezeket csak hamarjában mellé-

kesen s épen nem oly célból jegyzém meg, hogy az idézett közlemény becséből, bármí szin alatt is levonjak valamít.

A külföldi irodalom mezejéről ez uttal a következő legujabb jelenések legyenek megemlítve :

A nagy híró Renan-tól ismét egy új mű jelent meg : Les evangiles et la seconde generation chretienne. Paris. Levy. 1877. 552 l. Ez is történelmi mű, voltaképen folytatása Renan korábbi műveinek ; terjed a jerusalemi templom rombadőlésétől a 160-dik évig. Vonzó ékes irálylal rajzolja e műben is, a zsidók és rómaiak helyzetét, az egyház benső fejlődését, terjedését, üldöztetését s az evangyéliomok keletkezését. E tekintetben meglepő konzervatív nézettel lép fel. Szerénte a második evangyéliomot, Krisztus születése után 70 év táján Rómában, szájhagyományból szerkesztette Márk, Péter utazó társa. Ezen görög nyelvű mellett volt ez idő tájban egy zsidó nyelvű evangyélium is, de ez R. szerint elveszett. A Máté evangyélioma kevéssel későbbben, hihetően Sziriában, a Lukácsé a 80-dik év körül Rómában, a Jánosé mindjárt az apostol halála után, az ő saját beszédeiről fentmaradt hagyományból szerkesztetett. — Méltán merül fel azon kérdés, hogy ha Renán az evangyéliomokat ily közel koruaknak, tehát kétségtelen történelmi hitelességgel bírónak tartja; miért nem hisz még is azokban s miért nem ily hit alapján írta meg a Jézus életét? Csak azért, mert Renan szerénte a tudomanyrak vissza kell vetni, minden természet felettit! Renán különben, mindemellett is őszinte mély tisztelettel szól az evangyéliomokról s egészen távol van azok csufolásától. Egyébiránt a Renan irodalmi működése iránti figyelem rendkívül sokat csökkent. Távolról sincs már meg, magában Franciaországban is, az ő egykori népszerűsége.

Unser Standpunkt im Weltall. Autorisirte deutsche Ausgabe von R. O. Proctors „Our Place among Infinities. Heilbronn. Gebr. Henninger. 1877. VI. 219 l.

E címzett mű tehát, német fordítása a nagyhirű angol csillagász egyik, népszerűen tartott művének, amelyben azon kérdésre igyekszik felelni, hogy mi helyzetünk van nekünk a világ egyetemben, a véghetetlenben? Korábbi tulmerész nézeteit, itt már sok tekintetben mérsékli. Nem tartja eldöntöttnek a mi naprendszerünk előállításának módját, hogy t. i. kerengő ösködökből jött-e az létre, vagy pedig planetai anyagok öszvehalmozódása által folytonos meteorhullások következtében stb.? Nem tartja merőben elvetendőnek a kettőből alkotott azon hypothesist sem, melyszerénte pl. a föld. fejlődésének egyik legkorábbi pontján, kerengő, izzó gáztömeg volt s ekkor sokkal nagyobb mértékben birt azon képességgel mint most, hogy t. i. a hozzá elég közel lévő anyagokat magához vonja és ez által folyvást nagyobbodjék. — Nem ragaszkodik most már szerző szigoruan azon korábbi nézetéhez sem, hogy a legtöbb égi test, rendszerént élő lényekkel van benépesítve. Azt mondja, hogy olyan szerves élet, milyennel a mi földünk jelenleg bír, a mi naprendszerünknek egyik tagján sem található; legfelebb Venus és Mars mutathatja fel talán némi alakzatait bizonyos életnek. Jupiter és Saturnus, planétái

fejlődésüknek még első stadiumát is alig hagyták el; ellenben a mi holdunk az ő viz és légnélküli rideg pusztaságával, egy régen kihalt s élő lények fentartására többé egyáltalában nem képes világnak képviselője. Ez lesz sorsa a mi földünknek is, amelyen az orgonikus élet csak átmenő mulékony valami, s követni fogja ezt a teljes megmevülés és néma halál korszaka. Ez lesz a végök azon nagyobb planétának is, amelyeken az orgonikus élet átmeneti szerepe még eljátszva nincs. Ily nézetben van szerző a többi naprendszerekről is. — Tudjuk, hogy ezen nézet épen nem új találmány; különböző módosulathoz régióta ösmeretes ez. Reánk nézve ez utal csak azt vólt érdekes tudomásul venni, hogy korunk egyik nagy csillagásza, folyvást ragaszkodik ama nézethez, amely természetesen, jó részben csak hypothesis s valószínűen az is fog maradni.

Die christliche Idee des Guten, und ihre moderne Gegensätze. von Dr. Weiss, Professor der Theologie in Tübingen. Gotha. Perthes. 1877. 156 l. — A keresztyénség a mai időkben, különösen a művelt népeknél, temérdek megtámadásoknak van kitétetve, úgy hogy az evangéliom hirdetését, a vallás védelmét és tanítását, nagyon sok helyütt ott kell kezdenünk, ahol az apostolok és reformátorok kezdették. Romok helyén, egészen újból kell az építést kezdenünk. Vannak már nem csak világi tudósok, hanem lelkészek és hittanárok is, akik nyilván vitatják, hogy lehet és van erkölcsiség, mégpedig kitünő és jeles, vallás és keresztyénség nélkül is. Az okos szabadelvű theologus mint pl. Schweizer, határozottan kimondja ugyan, hogy „vallás és keresztyénség nélkül, tartós és szilárd erkölcsiség teljességgel nem létezhetik; — de mindez nagyon keveset ér, mert a keresztyén erkölcsiség ellenségei, újból meg újból felemelik szavukat. Ezek ellen küzd a címzett műderék szerzője is. Kimutatja, hogy a tiszta autonom vagy független morál, önmagával ellenkező merő képtelenség, s épen oly érthetetlen, mint az oly célszerűség és rend, amelynek alkotója és rendezője nincs. A független morál elvégre is, a legnyomorultabb, megvetendő önzéssé aljasul. — Kimutatja továbbá hogy a jó eszméje sem valómi magasztos kulturéletben, sem az állami rendben meg nem valósulhat, hanem egyedü a személyes életben az akarat által. Itt méltán megtámadja Pflüderer berlini hittanárt, aki az egyház és állam közötti harcban, már egyelőre is, mindég az államnak szolgálat igazságot, mertszerinte, ez képviseli az öncélú morált amely állandó és szükséges, míg az egyház, csak a változékony s alárendelt hitet s kegyességet képviseli. — Nagyon helyesen int szerző, hogy az ily nézetek, amelyek egyenesen az állam mindenhatóságának rabláncái közzé vezetnek, előbb utóbb letapodnák a szabadságot, egyéni méltóságot, bensőséget s a valódi nemes humanitást s mindezek helyett legfeljebb egy korlátolt és szűkkeblű nemzeti életet adnának. stb. Vajha figyelembe vennék az ily nézeteket nálunk is azok, akik az evangéliomi szilárd alapokon nyugvó keresztyén hitet, s az ahoz való rendületlen ragaszkodást kicsinleni, ócsárolni, vagy épen gúnyolni szeretik.

Die christliche Glaubenslehre nach protestantischen Grundsätzen dargestellt von Dr. Alexander Schweizer. 2 Bände,

2-te Auflage. Leipzig, 1877. XIV. 437, XIII. 610 lap. Második és pedig javított kiadása ez, Schweizer azon egyik nagy hírű művének, melynek első kiadása 1863—1872-ben jelent meg, szinte két kötetben, de oly módon, hogy a második kötetnek két füzetje volt. Említeni sem kell, hogy Schweizer egyike korunk legkitünőbb helvét theologusainak, akinek neve különben, messze túl Helvétzián is a protestáns tudós világ előtt méltó tisztelettel említették. Ő nagyon távol van a rideg konfesszionális-tól és orthodoxyától, s célja a címzett műben is az, hogy valóban hihető és oly hittant tanítson, amely méltó legyen a jelenkor józan műveltségéhez s bátran megállhasson, a természettudományokkal szemben is. stb. Schweizer azonban ily álláspontja és törekvései mellett is, határozottan távol van a Lang és Biederman-féle modernismustól. Nyelvezete egy kissé nehézkes, gondolatmenetét minden ponton hamar átérteni nem éppen könnyű; de azért mégis meg kell azzal a művel, valamint a többi afélékkel is, küzdeni ifju theologusainknak elmulthatatlanul.

Flugblätter für Stadt und Land. 1877. Frankfurt a M. Zimmer. — Egy folyóirat-féle vállalat ez, amelynek célja könnyen érthető népszerű nyelven s evangyéliumi szilárd alapokon fejtegetni a protestáns népet érdeklő kerkérdéseket, védni a keresztyén világ nézletet, harcolni a materialismus, socialismus, indifferentismus — épen úgy mint az egoismus, egyszóval minden oly irányzat ellen, amely az evangyéliumi keresztyénségre nézve ártalmas. A vállalat független és időhöz nem kötött füzetekben jelenik meg; egy iver csak 10 pfennigbe, azaz öt krajcárba kerül. Eddig a következő füzetek jelentek meg:

Christenthum und Heidenthum, das ist jetzt die Frage, ein Wort ans deutsche Volk, über den grossen Ernst der gegenwärtigen Zeitlage. Két iv. Ennek írója Engel a Reichsbote szerkesztője.

Die confessionelle Volksschule, und die gegen sie erhobenen Vorwürfe. I és $\frac{3}{4}$ iv. Írója Dr. Scheibert, iskolai és kormánytanácsos.

Ugyanezen szerzőtől: Die religions und konfessionslose Schule, und die paritätische oder Simultan-Schule. Két iv.

Ajánljuk e vállalatot az illetők figyelmébe. Nálunk folyvást sokan vannak még, akik pl. a felekezeti iskoláról nem helyes ismerettel bírnak.

Dr. Karl Zimmermann. Der Gustav-Adolf-Verein, nach seiner Geschichte, seiner Verfassung und seinen Werken. Darmstadt und Leipzig. Zernin. 8r. 1878. Új és célszerűen bővített kiadása egy oly műnek, amely nagyon megérdemli különösen azok figyelmét, akiket a segély-egylet s a Gusztáv-Adolf-egyletbe való csatlakozása ügye, hivatalosan is közelebbről érdekel.

Senkel. Schulparkassen. Berlin. 1877. Beck. 25. PF.— Szerző jelenleg lelkész. Saját huzamos tapasztalása folytán igen hasznos és szükséges intézeteknek mondja az iskolai takarékpénztárakat. A kis művecske el van látva a gyakorlati életbeléptetéshez szükséges táblázatokkal is.